

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра політології

Магістерська робота

Другий (магістерський) рівень вищої освіти
на тему

**«ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В СИСТЕМІ
ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: МЕХАНІЗМИ, ІНСТРУМЕНТИ ТА
РЕКОМЕНДАЦІЇ»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
2-го року навчання
освітньої програми «Політологія»
/Антикорупційні студії»
спеціальності 052
Сингаєвська Ю.В.

Керівник: Чабанна М.В.
доктор політичних наук, доцент

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена
з оцінкою _____

Секретар ЕК: _____

«____» _____ 20__ р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
1.1. Теоретичні підходи до розуміння корупції як суспільно-політичного феномену.....	7
1.2 Механізми впливу вищої освіти на формування антикорупційних цінностей.....	19
1.3 Антикорупційна культура у вищій освіті.....	27
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ, ЕСТОНІЇ ТА ГРУЗІЇ.....	35
2.1 Інституційні механізми формування антикорупційної культури у вищій освіті: міжнародний досвід.....	35
2.2 Антикорупційний компонент у змісті вищої освіти.....	46
РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПОСИЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	57
3.1. Корупційні ризики та їхні прояви у вищій освіті України.....	57
3.2 Нормативно-правові та інституційні інструменти запобігання корупції та формування антикорупційної культури у вищій освіті в Україні.....	64
3.3. Рекомендації щодо формування антикорупційної культури у вищій освіті та критерії оцінки їх ефективності.....	75
ВИСНОВОК.....	83
Список використаних джерел:.....	87
АНОТАЦІЯ.....	96

ВСТУП

Корупція у сфері вищої освіти є гострою суспільною проблемою. За результатами дослідження НАЗК «Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність» вища освіта входить до п'ятірки найбільш корупційних сфер в Україні [10, с. 60]. Як наслідок, навчання закріплює толерантність до порушень, знецінює професійність фахівців та погіршує міжнародне визнання українських дипломів.

Традиційні підходи до протидії корупції ґрунтуються переважно на каральних механізмах і зовнішньому контролі. І хоча посилення санкцій та підзвітності здатне частково знизити прояви корупції, воно демонструє обмежену ефективність [107, с. 3]. Для запобігання корупції потрібні зміни цінностей, культури та взаємних очікувань учасників освітнього процесу. Якщо студент очікує корупційної поведінки від інших, то він сам починає поводитися відповідно. З огляду на це, у вищій освіті необхідне формування антикорупційної культури.

Закони «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання корупції», «Про академічну доброчесність» формують міцне нормативне підґрунтя для цього. Заклади вищої освіти запроваджують власні антикорупційні програми та спеціальні освітні курси. Разом із цим, в Україні досі зберігаються найбільш поширені корупційні практики: хабарництво під час іспитів і захисту кваліфікаційних робіт, купівля дипломів про освіту без фактичного відвідування занять, вирішення питання вступу на магістратуру та аспірантуру і здобуття наукових ступенів корупційними шляхами [10, с. 72].

Актуальність дослідження полягає в необхідності трансформації культури вищої освіти України, формування нетерпимості до корупції, закріплення доброчесності як цінності, підвищення довіри до освітніх інституцій і зміни взаємних очікувань.

Формування антикорупційної культури у вищій освіті є необхідним з погляду євроінтеграції. Набуття Україною статусу кандидата на вступ до ЄС вимагає відповідності українського освітнього простору європейським

стандартам. Зокрема, важливою є спроможність закладів освіти забезпечувати прозорість, підзвітність і доброчесність. Університети мають трансформуватися у середовище формування та відтворення антикорупційних цінностей.

Воєнний стан також додатково загострює корупційні ризики в освіті. Зміна форматів навчання, релокації закладів вищої освіти із зони бойових дій та загальна соціально-економічна нестабільність створюють нові можливості для корупційної поведінки. Крім того, вища освіта часто стає інструментом для отримання законних підстав для відстрочки від мобілізації. Це змінює мотивацію студентів до навчання, штучно підвищує попит на вищу освіту та посилює корупційний тиск на адміністрацію й викладацький склад.

З позиції відтворення доброчесної поведінки антикорупційна культура у вищій освіті формує сталі внутрішні цінності та переконання. Учасники освітнього процесу бачать приклад системи, яка працює чесно і прозоро, змінюючи власні очікування до поведінки інших. Нетерпимість до корупції стає чітким внутрішнім орієнтиром, яким студенти керуються у подальшому житті. Тому заклади вищої освіти є простором, що закладає підґрунтя для подальшої професійної етики.

Об'єктом дослідження є антикорупційна культура у системі вищої освіти України.

Предметом дослідження є механізми та інструменти формування антикорупційної культури у системі вищої освіти України.

Мета дослідження – комплексний аналіз механізмів і інструментів формування антикорупційної культури в системі вищої освіти України та розробка стратегічних рекомендацій щодо їх удосконалення.

Для досягнення поставленої мети було визначено такі **завдання**:

1. Систематизувати теоретичні підходи до розуміння корупції як суспільно-політичного феномену.
2. Концептуалізувати поняття «антикорупційна культура у вищій освіті» та пояснити процес формування антикорупційних цінностей.

3. Проаналізувати міжнародний досвід формування антикорупційної культури у вищій освіті Польщі, Естонії та Грузії на інституційному й педагогічному рівнях.
4. Виявити основні корупційні ризики та їхні прояви у системі вищої освіти в Україні.
5. Оцінити наявні інструменти запобігання корупції та формування антикорупційної культури в освітній сфері України.
6. Сформувати стратегічні рекомендації щодо посилення антикорупційного потенціалу вищої освіти в Україні та визначити критерії оцінювання їхньої ефективності.

Методологія дослідження: теоретична рамка дослідження спирається на теорію колективної дії (М.Олсон «The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups» (1965), Х.Маркетт та К.Пфайффер «Collective Action and Systemic Corruption» (2021), Б.Ротштейн «Controlling Corruption: The Social Contract Approach» (2021)), інституційну теорію (Д.Норт «Institutions, Institutional Change and Economic Performance» (1990)) та теорію принципа-агента (С.Роуз-Аккерман «Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform» (1999), Р. Клітгард «Political corruption: strategies for reform» (1991)). Виховний вплив освіти розглядається через теорію морального розвитку Л.Кольберга («Essays on Moral Development» (1981)), соціально-когнітивну теорію А.Бандури («Social Foundations of Thought and Action: A Social Cognitive Theory» (1986)) та концепцію соціального капіталу Р.Патнема («Making Democracy Work» (1993)).

Порівняльний аналіз інструментів Польщі, Естонії та Грузії допоміг у виокремленні відмінностей у підходах цих країн до формування антикорупційної культури; інституційний аналіз допоміг у вивченні організаційної структури, ієрархії та взаємодії антикорупційних органів Польщі, Естонії, Грузії та України із закладами вищої освіти; контент-аналіз був використаний для аналізу офіційних нормативних актів (законів, статутів

університетів, кодексів етики), офіційних веб-сайтів закладів вищої освіти та української преси про корупційні випадки у вищій освіті. За допомогою цих методів ми виявили прояви корупційної поведінки у ЗВО, а також визначили наявні механізми та інструменти формування антикорупційної культури.

Джерельна база дослідження включає нормативно-правові акти: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання корупції», «Про академічну доброчесність», Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки, Кримінальний кодекс та Кодекс про адміністративні правопорушення України; міжнародно-правові акти: Конвенція ООН проти корупції, Конвенція ОЕСР про боротьбу з підкупом, Кримінальна та Цивільна конвенції Ради Європи про боротьбу з корупцією. Наукова література включає класичні праці з теорії корупції (Дж. Най, С. Роуз-Аккерман, Р. Клітгард, С. Хантінгтон, М. Грановеттер, Д. Томсон, Б. Ротштейн, В. Танзі, Г. Беккер) та з питань теорії морального розвитку, педагогіки й соціології освіти (Л. Кольберг, А. Бандура, М. Берковіц, Р. Патнем, С. Хейнеман, Д. Маккейб). Також використовувалися аналітичні матеріали (звіти та методичні рекомендації НАЗК, НАЗЯВО, Transparency International) та українські наукові публікації (праці І.В. Клименка, О.Ю. Бусол, Т.М. Паянок, О. Лукашук, Л.В. Кузнецової).

Робота складається зі вступу, основної частини, розділеної на три розділи, висновку, списку джерел та анотації. Обсяг роботи становить 96 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1. Теоретичні підходи до розуміння корупції як суспільно-політичного феномену

Дослідження формування антикорупційної культури у вищій освіті насамперед потребує чіткого теоретичного підґрунтя. Складнощі визначення терміна «корупція» зумовлені різноманітністю підходів до її розуміння, багатовимірністю корупційних проявів і неоднорідністю їхніх причин. Для всебічного аналізу ми спершу розглянемо еволюцію наукових підходів до розуміння корупції, після чого проаналізуємо трактування цього терміна міжнародними організаціями і в міжнародних правових актах. Підсумком цього огляду стане розгляд визначення корупції в межах чинного українського законодавства, що дозволить сформулювати робоче поняття для нашого дослідження.

Одним із перших науковців, хто запропонував системний академічний підхід до аналізу корупції, був Дж. Най. У своїй праці «Corruption and Political Development: A Cost-Benefit Analysis» (1967) він пояснив корупцію як «поведінку, що відхиляється від формальних обов'язків публічної ролі заради приватних (особистих, сімейних або кланових) матеріальних чи статусних інтересів» [99, с. 419]. Най вважав, що існує конкретний перелік умов, за яких корупція розвиватиметься швидше: велика нерівність у розподілі багатства, конфлікт часто змінюваних моральних цінностей, слабкість соціальних і державних механізмів примусу та відсутність сильного відчуття національної єдності. Окрім того, науковець розрізняв різні прояви корупційної поведінки: хабарництво (використання винагороди для викривлення судження особи, що займає довірену посаду), непотизм (надання патронажу на основі приватних відносин, а не заслуг) та незаконне привласнення публічних ресурсів (незаконне використання публічних

ресурсів у приватних цілях) [99, с. 419].

Визначення Ная стало відправною точкою для більшості подальших наукових дискусій, проте досі не існує сталого підходу до розуміння дефініції «корупції». Наприклад, К. Фрідріх визначає корупцію як дії, що завдають шкоди суспільству та його інтересам [75, с. 74]. М. Філп пояснює корупцію як підриг суспільного порядку: «Найчастіше політична корупція передбачає підміну правління в інтересах індивіда замість тих публічно схвалених практик, які забезпечують впорядковане вирішення конфліктів між індивідуальними та груповими інтересами» [103, с. 458].

Міжнародні організації часто визначають термін «корупція» у своїх внутрішніх документах. Трансперенсі Інтернешнл визначає корупцію як «зловживання довіреною владою заради приватної вигоди» [123]. Це визначення широко вживається в прикладних дослідженнях. Світовий банк пропонує дещо ширше формулювання, визначаючи корупцію як «зловживання публічною владою для отримання приватної вигоди, що включає в себе широкий спектр корупційних поведінкових проявів: від хабарництва до заволодінням державних коштів» [124]. Це визначення підкреслює публічний характер корупції та її зв'язок із державними інститутами, хоча не охоплює корупцію поза державним сектором.

У міжнародному законодавстві також немає єдиного уніфікованого визначення корупції. Конвенція ООН проти корупції не надає єдиної чіткої дефініції, проте вона враховує різні форми корупції: хабарництво та розтрату у державному та приватному секторах, торгівлю впливом, зловживання функціями, незаконне збагачення, відмивання грошей [49]. Конвенція ОЕСР про боротьбу з підкупом іноземних посадових осіб у міжнародних ділових операціях від 1997 року у Статті 1 визначає підкуп як «умисну пропозицію, обіцянку або надання будь-якої неправомірної майнової чи іншої вигоди іноземній посадовій особі (особисто або через посередників) для цієї особи або для третьої сторони, щоб ця посадова особа діяла або утримувалася від дій при виконанні офіційних обов'язків для отримання чи збереження бізнесу

або іншої неправомірної переваги в ході міжнародних ділових операцій» [66]. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи 1999 року розділяє корупцію на категорії активної («Умисне обіцяння, пропонування чи надання будь-якою особою прямо чи опосередковано будь-якої неправомірної переваги будь-яким посадовим особам, для них особисто чи для інших осіб, з метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків») та пасивної (прохання, одержання або прийняття пропозиції такої вигоди самою посадовою особою). Конвенція поширює ці поняття на приватний і державний сектори, суддів та міжнародних службовців [13]. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією Ради Європи 1999 року фокусується на відшкодуванні збитків, завданих корупційними діями і дає чітке визначення корупції в Статті 2: «Корупція означає прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи» [45].

Юридичне визначення корупції в українському законодавстві прописане в Законі України «Про запобігання корупції»: «Корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей» [31]. Кримінальний кодекс України містить вичерпний перелік корупційних злочинів, а Кодекс України про адміністративні правопорушення визначає проступки, які є корупційними.

Для виконання завдань нашого дослідження необхідно вийти за межі суто нормативного опису корупції та поглянути на неї як на складне соціально-психологічне явище. З огляду на це, у межах даної роботи ми розглядаємо корупцію як використання особою наданих їй повноважень всупереч встановленим правилам і суспільним очікуванням з метою отримання неправомірної приватної вигоди, що підриває інституційну спроможність і суспільну довіру. У контексті вищої освіти це охоплює як прямі прояви корупції (хабарництво, непотизм), так і інституційні, тобто системне викривлення академічних процедур, що створює корупційні норми поведінки серед студентів і викладачів.

Однак правові визначення корупції фіксують лише її зовнішні прояви, тобто те, що вже відбулося й підлягає покаранню. Вони не пояснюють, чому корупція виникає, чому вона існує навіть за суворих санкцій і чому окремі суспільства є більш вразливими до неї ніж інші. Для кращого розуміння цих процесів необхідно звернутися до наукового теоретичного доробку. Системне вивчення цих аспектів розпочалося у другій половині ХХ століття, коли були опубліковані праці: Роуз-Акерман, Р. Клітгарда, С. Хантінгтона, П. Мауро, Дж. Бека та М. Махера, Д. Норта, А. Шлайфера та Р. Вішні, а також В. Танзі – дослідники, які заклали основи сучасного економічного та політологічного аналізу корупції. Різноманіття підходів до визначення корупції зумовило формування декількох теоретичних шкіл: прихильників теорії принципала-агента, функціоналістської, мережевої, інституційної теорії, теорії колективної дії та теорії раціонального вибору [96, с. 43].

Теорія принципала-агента є одним із ключових інструментів аналізу корупції як системного явища. Класична модель передбачає відносини між принципалом – тим, хто делегує повноваження (держава, керівництво, суспільство) та агентом – тим, хто ці повноваження реалізує (чиновник, бюрократ). Корупція виникає тоді, коли агент використовує делеговані повноваження у власних інтересах, порушуючи інтереси принципала [96, с.45].

Розвинув цей підхід Р. Клітгард наголошуючи, що розглядати корупцію з точки зору моральних людських якостей неефективно. «Політична корупція може вчинятися окремими людьми, але вона завжди відбувається в інституційному контексті» [89, с. 88]. Відповідно до ідей Клітгарда, корупція є наслідком не лише особистого вибору, а й середовища, в якому цей вибір реалізується. Науковець вважав, що інституція може бути корупційною навіть тоді, якщо жоден окремий її член не вважає себе корумпованим, адже корупція вбудована в її систему. Звідси випливає необхідність реформування інституційного середовища. Як пише сам Клітгард: «Хіба неможливо, щоб організації змінили свої системи інформації, правила прийняття рішень та стимули задля зменшення корупції?» [89, с. 88].

Операціоналізацією підходу принципала-агента стала формула:

$$C = M + D - A$$

де:

- C (Corruption) – корупція;
- M (Monopoly) – монопольна влада над певним ресурсом або послугою;
- D (Discretion) – дискреційні повноваження у прийнятті рішень;
- A (Accountability) – підзвітність за прийняті рішення [96, с. 46].

Формула демонструє, що корупція зростає там, де одна особа або інституція монопольно контролює доступ до ресурсів, має широкі дискреційні повноваження і водночас не несе реальної відповідальності за свої рішення. Відповідно, антикорупційна реформа має бути спрямована на зменшення монополії та дискреції, одночасно підвищуючи підзвітність.

Суттєвий внесок у розвиток теорії принципала-агента зробила С.Роуз-Аккерман. У своїй праці «Corruption and Government: Causes, Consequences, and Reform» (1999) авторка розглядає корупцію як симптом системних збоїв у державному управлінні: «Корупція є симптомом того, що щось пішло не так в управлінні державою. Інституції, покликані регулювати

відносини між громадянином і державою, натомість використовуються для особистого збагачення та надання вигод корумпованим особам» [109, с. 9]. Подібно до Клітгарда, дослідниця наголошує на ролі монопольного контролю та дискреційних повноважень як на структурних передумовах корупції. Вона пише, що чиновник-монополіст може штучно створювати дефіцит послуг, щоб максимізувати розмір хабара [109, с. 79].

С.Хантінгтон розробив функціоналістський підхід до розуміння корупції в межах теорії модернізації. «Корупція, очевидно, існує в усіх суспільствах, але вона також, очевидно, більш поширена в одних суспільствах, ніж в інших, і більш поширена в певні моменти розвитку суспільства, ніж в інші. Загальні спостереження свідчать про те, що її масштаби достатньо добре корелюють зі швидкою соціальною та економічною модернізацією» [84, с. 59]. Хантінгтон виокремлює три конкретні причинно-наслідкові ланцюги. По-перше, модернізація впроваджує нові стандарти: універсалізм, досягнення, рівність перед законом. Однак нові норми засвоюються нерівномірно: одні групи вже дотримуються нових стандартів, інші ще живуть за традиційними. Те, що вчора було нормальною практикою (подарунок чиновнику, призначення родича), сьогодні стає «корупцією». По-друге, модернізація породжує нові класи, які мають економічну силу, але не мають доступу до політики. Корупція стає механізмом інтеграції цих груп у систему: «Корупція може бути засобом залучення нових груп до політичної системи нерегулярними методами, оскільки система виявилася нездатною адаптуватися достатньо швидко, щоб забезпечити легітимні та прийнятні засоби для цієї мети» [84, с. 61]. По-третє, що більше держава втручається в економіку, то більше можливостей для корупції створюється: «Будь-який закон ставить певну групу у не вигідне становище, і ця група відповідно стає потенційним джерелом корупції. Множення законів таким чином множить можливості для корупції» [81, с. 64]. З цього можна зробити висновок, що прийняття суворих

антикорупційних законів у корумпованому суспільстві лише збільшує можливості для корупції.

Найбільш дискусійним твердженням Хантінгтона було те, що корупція в певних умовах виконує позитивні функції для суспільства. Вона дозволяє маргіналізованим групам отримати доступ до системи там, де легальні канали закриті, знижує тиск незадоволених груп, допомагає подолати бюрократизм і може стати інструментом для побудови стабільних партійних організацій. «Корупція може бути функціональною для підтримки політичної системи так само, як і реформи. Корупція сама по собі може бути заміником реформи, і обидві: корупція і реформа – можуть бути заміниками революції» [84, с. 64]. Ця дискусія є важливою, оскільки вона визначає практичні пріоритети антикорупційної політики: чи варто терпіти певний рівень корупції, чи боротися з нею системно від початку.

Якщо Хантінгтон акцентує увагу на процесах модернізації, то для розуміння того, як корупція поширюється щодня, необхідно звернутися до аналізу неформальних зв'язків. Мережева теорія розглядає корупцію як наслідок неформальної взаємодії між акторами, що створює стійкі мережі обміну ресурсами, послугами та привілеями. Такі мережі часто формуються в обхід законів на основі довіри один до одного та взаємних вигод для вирішення реальних проблем своїх учасників [96]. Марк Грановеттер, наприклад, вважає корупцію соціально сконструйованим явищем, що визначається мережевими зв'язками між акторами. За Грановеттером, корупція виростає з норми взаємного обміну послугами: «Подарунки та послуги регулюються нормою взаємності... Судження про те, що є «надмірним» і що є «прийнятним», тонко налаштовані відповідно до місцевої культури та обставин» [78, р. 154].

Автори дослідницької праці «Understanding the enemy: Insights from corrupt networks to improve anti-corruption Collective Action initiatives» (2025), Клаудія Б.Камарго та А.Коста, вважають, що корупція завжди є інструментом досягнення конкретних цілей. Дослідники пишуть, що неформальні

корупційні мережі є системами з чітким внутрішнім поділом праці між шукачами, виконавцями, брокерами, фасилітаторами, посередниками та ініціаторами. Саме тому такі мережі складно знищити. Навіть якщо усунути одного учасника, інші продовжують працювати та виконувати свої ролі [61]. Однак важливо розуміти, що неформальні мережі не існують у вакуумі – вони створюються там, де офіційні інституції є неефективними. Саме на неефективності офіційних структур фокусується інституційна теорія.

Відповідно до інституційної теорії корупція виникає як результат слабкості державних і суспільних інститутів. Ця теорія припускає, що корупція на організаційному рівні спричинена слабким розумінням нормативно-правових актів, особливостями впровадження та застосування цих норм на практиці, низькій зацікавленості у протидії корупції, відсутністю прозорості інституційного середовища та складністю системи адміністрування [96, с. 48]. Д. Норт у праці «Інституції, інституційна зміна і функціонування економіки» (1990) визначає інституції як сукупність обмежень, що структурують людську взаємодію. Вони охоплюють як офіційні правила – конституції, закони, контракти, так і неофіційні обмеження – звичаї, традиції та кодекси поведінки, а також механізми їх дотримання. Офіційні правила можуть змінитися за одну ніч унаслідок юридичних або політичних рішень, тоді як неформальні норми «набагато менше піддаються впливу цілеспрямованої політики» [21, с. 12-15]. Якщо неформальні норми університетської культури толерують хабарі і плагіат, то законодавчі норми залишатимуться декларативними.

Денніс Томсон у праці «Two Concepts of Corruption» (2013) акцентує увагу на тому, що інституційна корупція має прихований характер і діє безпосередньо зсередини системи. Науковець виділяє три причини, чому корупція залишається поза належною увагою суспільства та правових систем. По-перше, вона тісно переплетена зі звичайною професійною діяльністю посадовців, що приховує зловживання під час рутинних процесів. По-друге, суб'єктами такої діяльності зазвичай є поважні особи, чия поведінка не

викликає апріорної підозри. По-третє, правова система та громадська думка традиційно фокусуються на пошуку прямого умислу, тоді як інституційна корупція може бути наслідком системних процедурних викривлень, а не індивідуальної волі [122, с. 3]. Тому боротьба з інституційною корупцією має зосереджуватися на ретельному доопрацюванні процедур і зміні неформальних норм. Цей висновок перетинається з теорією колективної дії, яка пояснює важливість зміни взаємних очікувань учасників, тобто саму культуру закладів вищої освіти.

Теорія колективної дії пояснює, чому раціональні індивіди продовжують підтримувати корупційні практики, навіть якщо вони усвідомлюють їхню шкоду. Вона бере витоки із праці Манкура Олсона «Логіка колективної дії» (1965), у якій автор проводить економічний аналіз групової поведінки [101]. Спираючись на неї, Х.Маркетт та К.Пфайффер розробили працю «Collective Action and Systemic Corruption» (2021), у якій пояснюють, що люди роблять вибір на користь хабарництва через раціональне очікування, що всі інші діятимуть так само. Як зазначають автори: «Якщо корупція сприймається як очікувана поведінка інших, то індивідуальна чесність стає дорогою та неефективною стратегією» [97, с. 7]. У середовищах із високим рівнем корупції вона стає проблемою колективної дії, оскільки короткострокові вигоди від корупції переважають довгострокові вигоди від її відсутності. В основі цього механізму лежить логіка, схожа на дилему в'язня: кожен окремий учасник програє від існування корупції як системного явища, але не може вийти з неї самотійно, оскільки опиниться у гіршому становищі, порівняно з тими, хто залишився в системі.

Автор праці «Controlling Corruption: The Social Contract Approach» (2021) Б.Ротштейн пояснює, що в суспільствах із системною корупцією вона стає поведінкою «за замовчуванням» та раціональною відповіддю на очікувану поведінку інших. Люди звикли діяти за певними операційними процедурами в межах інституцій і нормалізують таку поведінку [110, с. 5]. Наприклад, у сфері вищої освіти студенти очікують, що викладачі є

корумпованими, натомість викладачі очікують цього ж від студентів. У результаті цього обидві сторони діють відповідно до взаємних очікувань, відтворюючи корупційну поведінку.

Ротштейн розвиває критику теорії принципала-агента, стверджуючи, що саме вона призвела до провалу антикорупційних реформ: «Найбільш очевидна проблема полягає в тому, що якби подолання корупції було лише питанням зміни стимулів, проблему корупції вирішили б уже давно» [110, с. 4]. Автор бачить вихід із корупційної рівноваги лише за одночасної зміни поведінки значної кількості учасників. Тому Ротштейн пропонує замінити теорію принципала-агента теорією суспільного договору, центральною нормою якої є неупередженість. Неупередженість як інституційна норма здатна поступово змінювати взаємні очікування громадян і посадовців через формування нових суспільних норм, за яких доброчесна поведінка стає раціонально вигідною для кожного [110, с. 6].

Останнім елементом аналізу у цій теоретичній рамці є мікроекономічний аналіз, який деталізує, як саме індивід зважує ризики в кожній конкретній ситуації. Теорія раціонального вибору бере витоки із праці Г.Беккера «Злочин та покарання: економічний підхід» (1968), де злочинна поведінка вперше була розглянута як результат раціонального аналізу. Автор обґрунтовує думку, що людина скоює злочин не через особисті моральні цінності, а тому що раціонально зважує вигоди і витрати. «Особа вчиняє правопорушення, якщо очікувана корисність від нього перевищує корисність, яку вона могла б отримати, використовуючи свій час та інші ресурси в інших видах діяльності» [57, с. 9] Беккер формалізує поведінку правопорушника через функцію:

$$O = O(p, f, u)$$

де:

- p — імовірність бути впійманим і засудженим;
- f — розмір покарання у разі засудження;

- *u* — усі інші чинники (доходи від легальної діяльності, особиста схильність до ризику тощо) [57, с. 10].

Якщо застосувати цю теорію до корупції, то виходить, що чиновник бере хабар тоді, коли очікувана вигода перевищує ймовірність покарання та його розмір. Якщо контроль слабкий або покарання незначне, то корупція стає раціональною стратегією. Беккер також показує, що ймовірність бути викритим стримує корупційну поведінку ефективніше, ніж суворість покарання. Зважаючи на це, антикорупційна реформа має зосереджуватися на підвищенні невідворотності відповідальності, а не лише на розмірі санкцій.

Віто Танзі у своїй роботі «Corruption Around the World» (1998) суттєво розширює теорію раціонального вибору Беккера. Він описує корупцію як ринкову угоду між двома раціональними агентами: «Хабарник хоче отримати щось від публічного чиновника і готовий заплатити за це хабар. Чиновник має що продати (тобто владу) і хоче отримати компенсацію за ризик та зусилля, що супроводжують цей акт» [116, с. 587]. Проте Танзі виявляє нелінійну залежність між суворістю покарань і корупційною поведінкою: вищі санкції можуть скорочувати кількість корупційних актів, але водночас збільшувати розмір кожного окремого хабара, оскільки чиновник вимагатиме більшої компенсації за зростаючий ризик. Фундаментальним внеском автора є перехід від індивідуального вибору до інституційного середовища: «Саме держава через свою політику та дії створює середовище і стимули, що впливають як на тих, хто платить хабарі, так і на тих, хто їх одержує або вимагає» [116, с. 587]. Таким чином, параметри беккерівської моделі виявляються структурно зумовленими характеристиками інституційного дизайну, що робить реформування самої держави необхідною умовою ефективної антикорупційної стратегії.

Розглянуті теоретичні підходи до розуміння корупції є взаємодоповнювальними. Теорія принципала-агента та теорія раціонального

вибору пояснюють логіку індивідуальної корупційної поведінки через систему стимулів. Функціоналістський підхід Хантінгтона розуміє корупцію як складову суспільних трансформацій. Мережева теорія розкриває механізми довіри, взаємності та захисту, що роблять корупційні відносини стійкими. Інституційна теорія показує, що корупція виникає через слабкість інституцій. Нарешті, теорія колективної дії пояснює, чому навіть ті, хто не хоче бути корумпованим, часто не мають іншого вибору в середовищах із системною корупцією. Проте жодна з цих теорій сама по собі не є вичерпною. Кожна з розглянутих теорій має власні межі застосування: теорія принципала-агента передбачає існування добросовісного принципала, якого в системно корумпованому середовищі може не бути, функціоналістський підхід ризикує виправдовувати корупцію замість її усунення, мережева теорія описує механізми відтворення корупції, але не пропонує чітких інструментів реформ, інституційна теорія зосереджується на процедурах, залишаючи поза увагою неформальні норми. Саме тому ефективна антикорупційна стратегія вимагає одночасної роботи на всіх рівнях: зміни стимулів для індивідуальних акторів, реформування інституційного дизайну та трансформації неформальних норм і мережевих практик.

У цій роботі як основну теоретичну рамку ми використовуємо теорію колективної дії, оскільки вона описує необхідність антикорупційної культури: зміна очікувань щодо поведінки інших є необхідною умовою для виходу з корупції. Для аналізу того, наскільки самі університети є корупційно вразливими середовищами та які процедурні зміни необхідні для їхньої трансформації, використовується інституційна теорія. Окрім того, у роботі застосовується теорія принципала-агента як аналітичний інструмент для оцінки конкретних механізмів антикорупційної політики в системі вищої освіти в Україні.

1.2 Механізми впливу вищої освіти на формування антикорупційних цінностей

Питання про роль освіти у формуванні доброчесних цінностей має глибоке філософське коріння. Ще Платон у своїй «Державі» стверджував, що правильне навчання та виховання є основою стабільної держави, адже правитель, що не має внутрішньої культури, знайде спосіб обійти будь-яке правило: «Незалежно від того, чи правителів більша кількість, чи лише один, вони ніколи не порушать найважливіших законів держави, якщо будуть мати ту культуру і те виховання, про які ми вели мову» [25, с. 135]. Ця логіка отримала наукове обґрунтування у сучасних дослідженнях, які розглядають освіту як один із ключових інституційних чинників зниження корупції. Дослідники вказують, що формування антикорупційної культури у вищій освіті відбувається через формування моральних орієнтирів та цінностей студента, підвищення довіри, яка знижує раціональність корупції як індивідуальної стратегії та підвищення обізнаності й готовності протистояти неправомірним діям [76]. Саме ці механізми ми розглянемо у цьому підрозділі.

Перший механізм доцільно розглянути крізь призму психологічного розвитку, у якому освіта впливає на перехід від підпорядкування зовнішнім правилам до формування внутрішніх етичних переконань. Лоуренс Кольберг розвинув теорію морального розвитку, яка стверджує, що етична поведінка формується впродовж кількох етапів. За Кольбергом моральний розвиток – це когнітивний процес, що проходить три рівні. Перший – доконвенційний рівень, який відбувається, коли мораль дитини ґрунтується на зовнішніх стимулах. На цьому рівні дитина оцінює свою поведінку крізь призму заохочень і покарань з боку дорослих. Другий рівень – конвенційний, за якого мораль ґрунтується на соціальних нормах і очікуваннях. Третій рівень – постконвенційний, це етап, коли мораль ґрунтується на власних етичних принципах. Відповідно до теорії Кольберга освіта є ключовим стимулом для морального прогресу, адже без зовнішнього втручання розвиток

відбуватиметься надто повільно. Освітнє середовище забезпечує три значущі умови для морального розвитку: воно пропонує вирішення складних моральних дилем, моделює суспільство та створює сприятливу атмосферу для дискусій з можливістю висловлення своєї думки [69, с. 15-17].

А.Бандура у праці «Social Foundations of Thought and Action» (1986) розширив підхід до розуміння формування моральних цінностей. Автор зазначає, що люди засвоюють нові патерни поведінки, цінності та стандарти передусім через спостереження за поведінкою значущих інших, а не лише через формальне навчання. Навчання через спостереження за поведінкою інших формує у студентів нові оціночні стандарти. На їх основі студенти починають розрізняти, що є доброчесним, а що ні [56, с. 49]. В антикорупційному контексті це означає, що студент вчиться розпізнавати корупцію, спираючись на сформовані у соціумі стандарти поведінки. Якщо в суспільстві корупція є нормою, то ймовірність того, що студент дотримуватиметься доброчесної поведінки, є низькою. Натомість, якщо викладачі будуть поводитися чесно, то це підвищує ймовірність доброчесної поведінки студентів. Тому антикорупційне виховання в університеті є ефективним лише тоді, коли самі викладачі та адміністрація поведуться доброчесно.

Сучасний педагогічний аналіз розглядає заклади освіти як цілісну систему, у якій етичне виховання вбудоване в усі рівні інституційної культури. Тому в контексті формування моральних цінностей і розвитку характеру варто приділити увагу праці М. Берковіца та М. Бір «What Works in Character Education?» (2005). Автори доводять, що ефективне виховання не може обмежуватися лише поширенням інформації – воно потребує системного підходу, який охоплює всі аспекти освітнього процесу. За їхнім визначенням, ефективна освіта – це динамічний процес трансформації особистості. Одним із найбільш ефективних підходів до освіти є зміна всієї культури закладу на «турботливу спільноту» (caring community). Коли студенти відчують себе частиною спільноти, де панує повага та

справедливість, вони внутрішньо відтворюють ці цінності: «Сприйняття учнями школи як турботливої спільноти є критично важливим для ефективності виховання характеру» [58, с. 21]. Для протидії корупції також необхідно отримати соціально-емоційні навички, які впливають на підвищення просоціальної поведінки та зменшення антисоціальних проявів. До них, зокрема, автори відносять навички прийняття рішень, розуміння наслідків своїх дій та вміння керувати імпульсивними бажаннями [58, с. 5].

Берковіц та Бір, як і Кольберг, вважають інтелектуальну активність обов'язковою умовою формування моральних цінностей. Для цього найбільш ефективними вони називають два методи: групове навчання, де успіх кожного залежить від внеску колег, та систематичне обговорення етичних проблем. Автори також розвивають ідею Бандури про те, що жодна освітня програма не буде успішною, якщо викладачі не є взірцями доброчесної поведінки. «Керівники шкіл часто зазначають, що перш ніж ефективно впроваджувати виховання характеру та загальношкільну культуру, їм необхідно спочатку сформувати культуру взаємодії серед дорослих у своїх закладах» [58, с. 21]. Із цього можемо зробити висновок, що освіта є потужним інституційним інструментом для розвитку моральних орієнтирів, просоціальної поведінки та зниження рівня недоброчесності.

Подолання корупції неможливе лише на індивідуальному рівні, адже воно потребує трансформації суспільних відносин. У зв'язку з цим виникає потреба проаналізувати внесок освіти у формування соціального капіталу. Згідно з теорією колективної дії, у корумпованому середовищі хабарництво стає раціональною відповіддю індивіда на загальну недовіру: людина порушує правила не тому, що хоче, а тому, що впевнена, що інші вчинять так само.

Р. Патнем у праці «Making Democracy Work» (1993) визначає соціальний капітал як сукупність довіри, норм та мереж, що дозволяють людям координувати свої дії задля спільного блага. Науковець розрізняє два рівні довіри: особисту та узагальнену. Особиста довіра характерна для

закритих спільнот і обмежена вузьким колом знайомих людей. У таких системах суспільство тримається на вертикальних зв'язках, що роблять людину залежною від приказів згори. Узагальнена довіра означає довіру до державної системи в цілому та очікування від інших чесної й передбачуваної поведінки. Саме вона корелює з низьким рівнем корупції, адже якщо людина вірить, що інші дотримуватимуться норм, вона сама не має стимулу їх порушувати. Ключовим елементом тут є узагальнена взаємність – етична установка: «Я допоможу тобі зараз, не чекаючи нічого натомість, бо вірю, що в майбутньому суспільство (або інша людина) віддячить мені так само» [106, с. 167-172]. Патнем підкреслює, що таку впевненість в інших найкраще формують горизонтальні мережі – спільноти, де люди взаємодіють як рівні. Такі мережі є потужними каналами комунікації, які дуже швидко поширюють інформацію про недоброчесність чиновника. Це робить корупцію надто «дорогою» стратегією, адже один хабар може коштувати репутації та виключення з усіх майбутніх справ спільноти [106, с. 173-174]. Освіта залучає студентів до таких горизонтальних спільнот і стимулює їх до об'єднання. Це підвищує довіру та змінює очікувану поведінку.

Якщо Патнем вбачає джерело узагальненої довіри у спільній діяльності громадян у горизонтальних мережах, то Усланер та Ротштейн у своїй праці «All for all: equality, corruption and societal harm» (2005) доводять, що довіра є відображенням соціальної рівності та оптимізму. Автори зазначають: «На індивідуальному рівні люди, які вірять, що загалом більшості членів суспільства можна довіряти, також виявляють більшу схильність мати позитивний погляд на свої демократичні інститути, активніше брати участь у політиці та бути більш залученими до громадських організацій» [111, с. 47].

Центральна теза науковців полягає у тому, що джерела довіри лежать у справедливому розподілі ресурсів і можливостей. Водночас сама довіра є інструментом для досягнення ще більшої рівності. Аналогічну взаємозалежність Ротштейн та Усланер простежують і у випадку з корупцією. Спираючись на статистичні дані 52 країн, вони доводять високу кореляцію

між рівнем довіри та корумпованості (коефіцієнт $r^2 = 0,440$) (рис. 1) [111, с. 68].

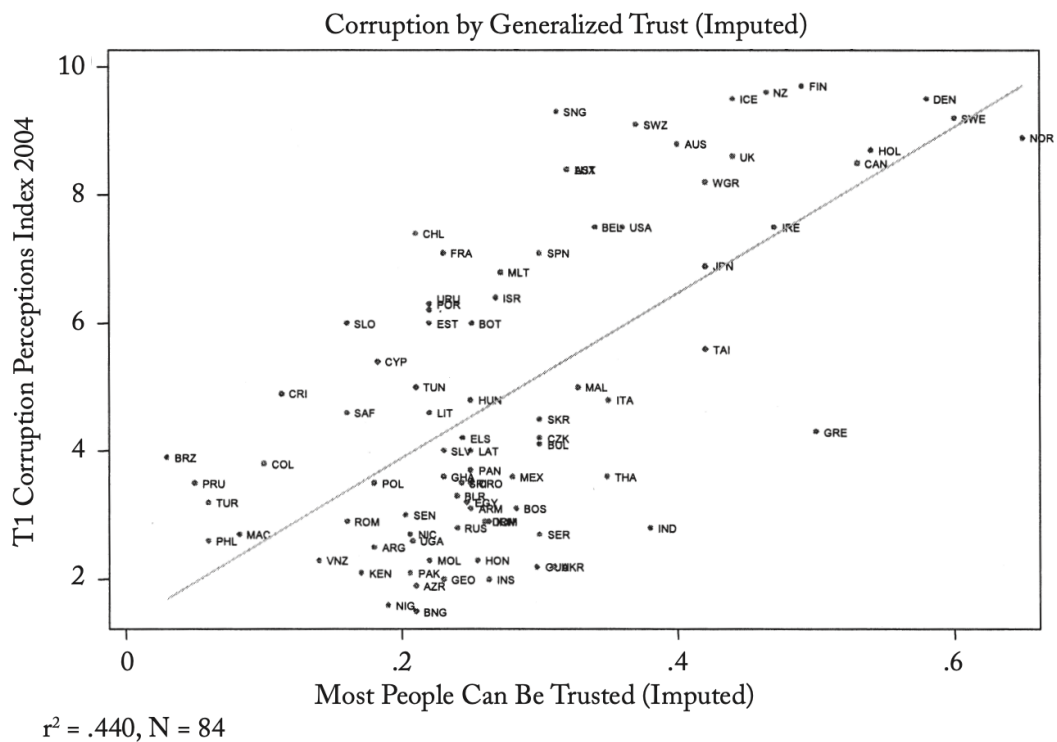

Рис. 1. Кореляція узагальненої довіри та корупції

У цьому контексті науковці визначають освіту як один із найсильніших предикторів суспільної довіри та головним інструментом виходу із пастки нерівності. У суспільствах, де доступ до освіти є універсальним, громадяни відчують, що норми однакові для всіх. Емпіричні дані (таблиця 1) підтверджують цей зв'язок: серед чинників довіри коефіцієнти для середньої освіти (0.202) та вищої освіти (0.369) мають найвищу значущість ($p < .0001$) [111, с. 62].

<i>Independent Variable</i>	<i>Coefficient</i>	<i>Standard Error</i>	<i>t Ratio</i>	<i>Effect^a</i>
Receives means-tested benefit	-.273**	.154	-1.77	-.090
Standard living better in 20 years	.090****	.018	4.96	.122
Have no say in politics	-.068***	.024	2.83	-.092
In-group trust	-.006***	.002	-3.04	-.168
Worry less about inequality	-.038**	.025	-1.54	-.051
Talk to neighbors	.239****	.083	2.88	.080
African-American	-.606****	.117	-5.17	-.199
High school education	.056****	.014	4.13	.202
College education	.064****	.010	6.03	.369
Own home	.168**	.078	2.17	.057
Child should be curious	.085****	.019	4.35	.117
Child should be considerate	.077****	.020	3.89	.106
Age	.009***	.002	4.13	.163
Constant	-1.048***	.257	-4.08	

Таблиця 1. Фактори впливу на рівень суспільної довіри

Загальна логіка зв'язку між освітою та подоланням корупції є опосередкованою. В умовах високої нерівності корупція стає раціональною стратегією, оскільки люди не бачать іншого шляху для отримання доступу до ресурсів. Натомість, якісна освіта підвищує соціальну довіру через створення почуття рівних можливостей, підвищення оптимізму щодо майбутнього та інтеграцію людей з різних етнічних та соціальних груп. Висока якість освіти робить громадян стійкими до корупції завдяки формуванню відповідного світогляду. Як підсумовують автори: «Якби ми мали вибір, уряди в суспільствах із високою нерівністю та низькою довірою мали б обрати високоякісні універсальні освітні програми», оскільки саме вони створюють відчуття рівності та є найдієвішим шляхом виходу з корупційного кола [111, с. 72].

Крім того, освіта сприяє поширенню демократичних цінностей і практик, формуючи студентство, для якого дотримання закону є внутрішньою нормою. Емпіричні дані підтверджують, що рівень освіти є ключовим фактором прихильності до демократичних норм: «Чим вищим є рівень освіти

людини, тим більша ймовірність того, що вона вірить в демократичні цінності та підтримує демократичні практики» [95, с. 79].

Автори праці «Education and the Quality of Government» (2012) Х. Ботеро, А. Понсе та А. Шлейфер вважають освіту ключовим чинником якості державного управління. Вони пояснюють, що освіта докорінно змінює поведінку громадян: від пасивності та співучасті у зловживаннях до активного моніторингу влади. Дослідники пропонують новий погляд на поліпшення врядування через механізм індивідуальних скарг. Якість державного апарату підвищується не лише через антикорупційні кампанії чи реформи, а й через масовий контроль влади з боку громадян. Зростання ризику санкцій, спричиненого масовими скаргами, змушує чиновників дотримуватися правил. Автори виділяють кілька механізмів, через які освіта стимулює людей реагувати на правопорушення. Освічені люди краще знають, як і куди скаржитися. Вони здатні чіткіше формулювати свої претензії та використовувати інституційні інструменти для захисту своїх прав. Вищий рівень освіти сприяє соціалізації та формуванню спільних цінностей. Освічені громадяни менш толерантні до порушень і готові заявляти про неправомірну поведінку посадовців навіть тоді, коли не отримують особистої вигоди від цього. Окрім того, вони мають менше страху перед репресіями. Знання законів зменшує вразливість перед потенційним тиском з боку корумпованих чиновників [59, с. 4]. Емпіричні дані (рис. 2) підтверджують, що зниження рівня корупції зі зростанням освіченості населення є майже універсальним явищем [59, с. 20].

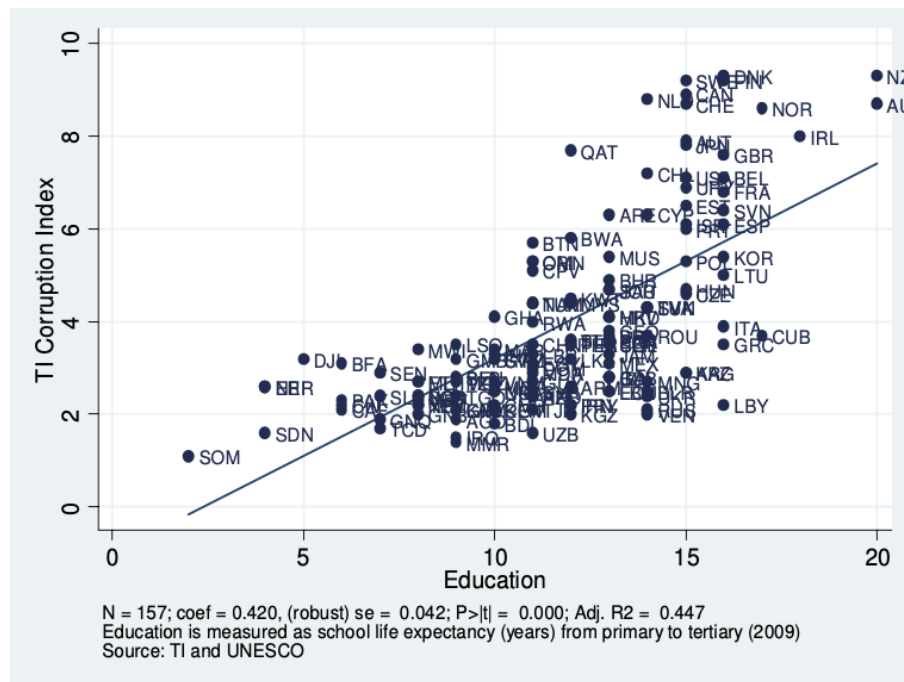

Рис. 2. Кореляція освіти та корупції

Праця «Why Does Democracy Need Education?» (2006) Е. Глейзера, Дж. Понзетто та А. Шлейфер доповнює цю модель, пояснюючи, що освіта суттєво знижує витрати на громадську діяльність і колективні дії. Вона навчає людей успішно взаємодіяти з іншими, розуміти чужі позиції та ефективно комунікувати. Заклади освіти закладають учням стандарти політичної участі, такі як голосування чи волонтерство [77, с. 12-13].

Водночас аналіз впливу освіти на корупцію буде неповним без урахування критичних застережень щодо інституційного контексту, у якому діють громадяни. Попри вагомі аргументи на користь освіти, важливо враховувати, що її вплив на корупцію не є прямолінійним. Дослідники І. Колстад та А. Віг у праці «Is Transparency the Key to Reducing Corruption in Resource-Rich Countries?» (2009) зазначають, що поінформованість громадян, яку забезпечує освіта, є необхідною, але недостатньою умовою для змін. Головною ідеєю науковців є те, що знання про корупцію не призводять до її зменшення, якщо у громадян немає безпечних механізмів для покарання порушників. Вони стверджують: «Доступ до інформації сприяє зниженню корупції лише за умови, що суспільство має реальні важелі впливу, які

дозволяють притягувати посадовців до відповідальності за виявлені зловживання» [91, с. 524]. Тож якщо освітня система підвищує рівень знань, але в закладах вищої освіти немає ефективного самоврядування, поінформованість може призвести до зростання недовіри та апатії.

Отже, вища освіта формує антикорупційні цінності учасників освітнього процесу, що створює психологічний фундамент особистості. Вони посилюють внутрішню готовність індивіда до доброчесної поведінки та підвищують довіру. Високий рівень довіри змінює логіку поведінки індивідуальних акторів: він знижує раціональність корупції, адже кожна особа вірить у доброчесну поведінку інших і діє відповідно. Антикорупційна обізнаність перетворює внутрішні особисті цінності та суспільну довіру на конкретні дії.

1.3 Антикорупційна культура у вищій освіті

Розглянуті в попередньому підрозділі механізми пояснюють, як вища освіта може впливати на формування антикорупційних цінностей особистості. У цьому підрозділі ми проаналізуємо поняття антикорупційної культури. Як було зазначено в підрозділі 1.1, теорія колективної дії розглядає корупцію крізь призму індивідуального вибору особи на основі очікуваної поведінки інших. Якщо індивід вірить, що інші зловживатимуть, то він і сам стає схильним до таких дій. Попри це, антикорупційні реформи досить часто фокусуються виключно на інституційних змінах, ігноруючи роль суспільної культури.

Л.Хубертс у праці «The Integrity of Governance: What It Is, What We Know, How It Is Done and Where to Go» (2014) зазначає, що традиційний підхід до боротьби з корупцією часто переоцінює роль зовнішнього контролю. Він стверджує, що підхід, заснований на комплаєнсі, зосереджений на розробці правил і регламентів, моніторингу, контролі та примусі до виконання процедур через санкції [83]. Проте така модель є не повною мірою ефективною, оскільки вона лише стримує порушення, але не змінює

внутрішніх мотивів індивіда. На противагу цьому, концепція антикорупційної культури заснована на принципі доброчесності (integrity), яку Хубертс визначає як «відповідність релевантним моральним цінностям і нормам». Політик є доброчесним, якщо його або її поведінка перебуває в гармонії і згідності з відповідними моральними цінностями та нормами (включаючи закони та правила)» [83, с. 4]. Такий підхід означає глибоку трансформацію: перехід від стратегії страху перед покаранням до стратегії внутрішнього прийняття цінностей. Формування антикорупційної культури дозволяє створити середовище, де нечесна поведінка стає неможливою через її суперечність із самою особистою ідентичністю студента чи викладача.

Дж.Поуп у праці «Confronting Corruption: The Elements of a National Integrity System» (2000) розглядає корупцію як системну деформацію, вкорінену в інституційній структурі та суспільних очікуваннях, і пропонує стратегію побудови національної системи доброчесності. Кінцевою метою такої системи є зміна раціональних стимулів індивіда і перетворення корупції на ризиковану і не вигідну стратегію: «Кінцева мета побудови національної системи доброчесності полягає в тому, щоб зробити корупцію діяльністю з «високим ризиком» та «низькою вигодою». Пріоритетом має бути усунення самих передумов для корупції, проте у спосіб, що не створює надмірних витрат чи зайвих бар'єрів, які могли б заважати ефективній роботі» [104, с. 7]. Для наочності автор порівнює систему доброчесності із грецьким храмом. Доброчесність нації (дах храму) спирається на інституційні колони. Проте найважливішим є фундамент: «Сама споруда храму тримається на фундаменті, який складається з суспільної свідомості та ціннісних орієнтирів громади. Якщо рівень обізнаності громадян є високим, а їхні цінності – міцними, вони стають опорою для колон, на яких тримається вся конструкція, надаючи їй додаткової стійкості. І навпаки: якщо суспільство апатичне або якщо базові цінності майже відсутні, фундамент виявиться слабким. У такому разі колони будуть порожніми та недієздатними – їм бракуватиме необхідної підтримки, щоб надійно захищати доброчесність нації» [104, с. 36]. Звідси

впливає, що жодна інституційна реформа чи законодавча ініціатива не матиме стійкого ефекту без культурного підґрунтя. Саме тому Поуп стверджує, що «будь-яка спроба розробити антикорупційну стратегію, яка не залучає громадянське суспільство, ігнорує один із найпотужніших та найефективніших інструментів, що є в наявності» [104, с. 29]. У контексті нашого дослідження це підтверджує значущість антикорупційної культури в освіті, адже саме вона формує свідомість і культуру, що є фундаментом усієї суспільної доброчесності. Суттєвим внеском Дж. Поупа є визначенням складових доброчесного середовища, необхідних для функціонування всіх інституційних стовпів: нормативно-правова база, суспільні цінності, професіоналізм посадових осіб, почуття доброчесності серед влади та готовність політичних лідерів серйозно ставитися до моральних стандартів [104, с. 23].

На основі аналізу цих складових ми можемо структурувати антикорупційну культуру на кілька рівнів. Нормативний рівень – це зовнішні правила, встановлені державою. Він є необхідним, проте недостатнім, бо без внутрішнього прийняття норм суспільство шукатиме способи їх обійти. Когнітивний рівень – тобто знання про корупцію, розуміння її наслідків та способи протидії. Ціннісний рівень – внутрішнє переконання в неприйнятності корупції. На цьому етапі доброчесність стає частиною особистої ідентичності, що зменшує прояви корупційної поведінки навіть за відсутності зовнішнього контролю.

Важливим джерелом для теоретичного обґрунтування антикорупційної культури є «OECD Recommendation of the Council on Public Integrity» (2017). Цей міжнародний нормативний документ зосереджує увагу на розвитку цілісної системи етичних цінностей як інструмента протидії корупції та запобігання їй. «Традиційні підходи, що ґрунтуються на створенні нових правил, суворішому контролі (compliance) та посиленні покарань, продемонстрували обмежену ефективність. Стратегічною та стійкою відповіддю на корупцію є суспільна доброчесність (integrity). Доброчесність є

однією з ключових опор політичних, економічних та соціальних структур, а отже – необхідною умовою для економічного й соціального добробуту та процвітання як окремих осіб, так і суспільства в цілому» [107, с. 3]. Рекомендація ОЕСР пропонує чітке визначення публічної доброчесності: «Суспільна доброчесність – це стабільна відповідність дій та неухильне дотримання спільних етичних цінностей, принципів і норм, спрямованих на захист та пріоритетність суспільних інтересів над приватними у державному секторі» [107, с. 7].

Серед українських науковців поняття антикорупційної культури досліджував І.В.Клименко. Він визначає її як «процес, спрямований на формування у молоді антикорупційних ідей і морально-правової культури, яка проявляється в негативному ставленні до корупційної діяльності; антикорупційному стандарті поведінки і активної громадської позиції; ціннісних установках і здібностях, пов'язаних з правовими і морально-етичними нормами; умінні знаходити конструктивні підходи до вирішення проблем протиправної діяльності» [9, с. 139]. Науковець наголошує, що антикорупційна культура має у своїй основі правову культуру, тобто сукупність знань, переконань і установок, як регламентують правила взаємодії особистості та суспільства. Це означає, що неможливо сформувати стійкість до корупції без загального усвідомлення права як соціальної цінності. О.Ю.Бусол доповнює цей підхід, підкреслюючи, що антикорупційна культура формує психологічну готовність індивіда діяти доброчесно навіть у складних ситуаціях [5, с. 92].

Поєднання наведених концепцій дозволяє сформувати робоче визначення поняття «антикорупційна культура у вищій освіті» як сукупність норм, цінностей, сталих практик і взаємних очікувань, які в комплексі роблять корупційну поведінку соціально та нормативно неприйнятною, а також раціонально не вигідною як для студентів, так і для викладачів та адміністрації.

Визначивши поняття антикорупційної культури, необхідно проаналізувати механізми, через які заклади вищої освіти формують її. Період навчання в університеті припадає на критичний момент формування ідентичності та ціннісних орієнтирів молоді [63, с. 5]. Спираючись на теорію морального розвитку Кольберга, можна стверджувати, що саме в університеті відбувається перехід особистості від конвенційного до постконвенційного етапу розвитку. На цьому етапі мораль починає ґрунтуватися на власних етичних принципах. Студент починає розуміти, що закони, це не просто зовнішні обмеження, а необхідний суспільний договір для спільного блага [69, с. 15].

Окрім того, вища освіта забезпечує студентів інструментарієм для розпізнавання та протидії корупції. З одного боку, курси з академічної доброчесності, професійної етики та антикорупційного законодавства дають розуміння механізмів корупції. З іншого боку, науково-дослідницький напрям вищої освіти, тобто проведення наукових досліджень, дискусій, круглих столів, дебатів і конференцій, формує світогляд та критичне мислення молоді. Коли студент аналізує реальний вплив корупції на різні сфери життя держави, він перестає сприймати її як абстрактне порушення і починає бачити в ній реальні перешкоди для розвитку суспільства [23, с. 138].

Наостанок, університет відтворює модель суспільства, де формуються та розвиваються суспільні норми. С. Хейнеман у праці «Education and Corruption» (2004) вказує, що якщо університет справедливо оцінює студентів на основі їхніх досягнень та знань, то він закріплює норму доброчесності як суспільний стандарт. Завдяки цьому студент виходить у доросле життя з переконанням, що успіх досягається працею. Якщо ж університет корумпований, то він закріплює таку ж корумповану поведінку як норму для студента у подальшому житті. «Саме освіта є тим механізмом, завдяки якому стає можливим ефективно управління цими впливами. Вона є універсальним інструментом, що використовується націями для оновлення джерел свого лідерства» [80, с. 637]. Це означає, що студенти виходять із

університету з певними уявленнями про те, як працює суспільство. І це уявлення формується шляхом відтворення того, як функціонує сам університет. «Щойно суспільство починає вірити в те, що освітня система є корумпованою, воно водночас усвідомлює: майбутнє нації було визначено несправедливо і всупереч його інтересам» [80, с. 647]. Отже, вища освіта формує антикорупційну культуру через антикорупційну освіту – «системну діяльність, що формує світогляд, професійну етику, правову обізнаність і активну громадянську позицію майбутніх фахівців» [23, с. 138].

Після операціоналізації поняття антикорупційної культури та концептуалізації ролі вищої освіти у її формуванні необхідно перейти до конкретної аналітичної рамки, яка дозволить проаналізувати міжнародний досвід та оцінити українські освітні механізми. З цією метою пропонується трирівнева модель формування антикорупційної культури у закладах вищої освіти, що охоплює інституційний, педагогічний та поведінковий рівні.

Інституційний рівень охоплює формальну структуру закладів вищої освіти: кодекси етики, процедури подання та розгляду скарг, механізм захисту викривачів, прозорість оцінювання. Саме на цьому рівні корупція в освіті найчастіше набуває інституціоналізованого характеру. Ж.Алак та М.Пуассон у праці «Corrupt Schools, Corrupt Universities: What Can Be Done?» (2007) показують, що існують внутрішні та зовнішні причини корупції у ЗВО. До внутрішніх причин автори відносять: «відсутність чітких норм і регламентів, непрозорість, монополію та дискреційні повноваження, брак професійних норм, низькі заробітні плати, низьку управлінську спроможність та недостатній доступ до публічної інформації» [79, с. 64-66].

Відповідно до формули Клітгарда $C=M+D-A$, розглянутої в підрозділі 1.1, університетське середовище є особливо вразливим. Адміністрація університету нерідко монополює ресурси, дискреційні повноваження є широкими, а підзвітність – формальною. Отже, антикорупційна реформа на інституційному рівні передбачає зменшення дискреції через стандартизацію процедур, розширення підзвітності через

прозорість, а також створення безпечних каналів для повідомлення про корупцію. Справедливі та прозорі університетські процедури формують у студентів переконання, що система може бути чесною. Це закладає підґрунтя для суспільної довіри, яку Патнем та Ротштейн визначають як ключову передумову виходу з корупційного кола.

Педагогічний рівень охоплює зміст і методи навчання: включення курсів з доброчесності, етичного управління, застосування методів, що розвивають критичне мислення, а також поведінку викладачів як рольових моделей. Цей рівень аналізує два елементи. По-перше, формальний навчальний план – це затверджені дисципліни та методи викладання в університеті. По-друге, не менш важливий елемент – так званий «прихований навчальний план». Ф.Джексон у праці «Life in Classrooms» (1968) вводить поняття *hidden curriculum* – тобто норми і цінності, яке транслює саме навчальне середовище, незважаючи на офіційні програми [86, с. 33]. Якщо викладач демонструє упереджене ставлення до студентів, адміністрація ухвалює непрозорі рішення, а плагіат залишається безкарним – усе це є частиною прихованого навчального плану, що формує у студентів уявлення про ціннісні норми. Ця ідея переплітається з теорією Бандури про те, що студенти засвоюють поведінку через спостереження за значущими іншими [56, с. 49].

Поведінковий рівень охоплює реальні практики, які є індикаторами антикорупційної культури в університеті: ставлення студентів і викладачів до списування, хабарів, а також готовність повідомляти про порушення. Автори праці «Cheating in College: Why Students Do It and What Educators Can Do about It» (2012) Д.Маккейб, К.Баттерфілд та Л.Тревіньо вказують, що академічна доброчесність є проявом системної норми. В академічних середовищах студенти навчаються жити в чесних спільнотах, де всі вірять у важливість дотримання правил, а ті, хто їх порушує, отримують покарання [63, с. 6]. Це відтворює логіку колективної дії. Якщо корупція сприймається

як очікувана поведінка, то чесність стає нераціональною стратегією для індивіда.

Ці три рівні є взаємопов'язаними, оскільки кожен із них підсилює ефективність іншого. Інституційний рівень формує структурні умови, за яких відбувається педагогічний процес. Педагогічний рівень формує ціннісні орієнтири, що визначають реальну поведінку. Поведінковий рівень, у свою чергу, є показником реального стану антикорупційної культури. Така взаємозалежність пояснює, чому точкові антикорупційні заходи (наприклад, прийняття кодексу етики) не дають стійкого результату без одночасних змін на всіх трьох рівнях.

Запропонована модель аналізу використовуватиметься у подальших розділах дослідження. У розділі 2 через її призму буде розглянуто міжнародний досвід формування антикорупційної культури у вищій освіті. Зокрема, які практики існують на інституційному рівні, які педагогічні підходи використовуються та як вони відображаються у реальній поведінці академічних спільнот. У розділі 3 ця сама теоретична рамка буде застосована для аналізу наявних механізмів у системі вищої освіти в Україні, а також для формування стратегічних рекомендацій щодо вдосконалення антикорупційної культури.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКИ ФОРМУВАННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ДОСВІД ПОЛЬЩІ, ЕСТОНІЇ ТА ГРУЗІЇ

2.1 Інституційні механізми формування антикорупційної культури у вищій освіті: міжнародний досвід

Розділ 2 присвячений аналізу міжнародних практик формування антикорупційної культури у вищій освіті. Для порівняльного аналізу ми обрали три країни: Польщу, Естонію та Грузію. Вони мають різні інституційні моделі та водночас є релевантними для українського контексту. Польща є прикладом країни, яка сформувала антикорупційну стратегію в процесі євроінтеграції. Естонія демонструє найвищий рівень доброчесності серед постсоціалістичних держав. Грузія є кейсом радикальних реформ після системної корупційної кризи. Формування антикорупційної культури в закладах вищої освіти можна поділити на три основні рівні: інституційний, педагогічний і поведінковий. Інституційний рівень створює нормативні та структурні умови, в яких відбувається весь освітній процес. Саме тому в цьому підрозділі ми проаналізуємо, які формальні інституційні механізми ці держави запровадили для створення доброчесного середовища в закладах вищої освіти.

Першою розглянутою країною буде Польща. Її досвід є особливо релевантним для України, оскільки антикорупційна освітня стратегія Польщі сформувалася саме в контексті членства в ЄС і відображає стандарти, до яких прагне Україна. Відповідно до результатів опитування на початку 2000-х років освіта в Польщі сприймалася як корумпована сфера. Значна частина населення вважала хабарництво в закладах освіти поширеним явищем [126]. З того часу у польській освіті відбулося декілька ключових реформ, які перетворили корупцію у вищій освіті на поодинокі випадки. Найбільш вагомі зміни включали: реформу іспитів і запровадження стандартизованих тестувань для вступу, посилення загального державного антикорупційного

контролю, створення спеціалізованих антикорупційних органів та трансформацію суспільної культури [126, с. 43, 52].

Інституційна система формування антикорупційної культури у вищій освіті Польщі побудована на законодавчому регулюванні, зовнішньому контролі та етичних стандартах академічної спільноти. Основою цієї системи є Закон «Про вищу освіту та науку», ухвалений у 2018 році. У статті 2 він визначає головну місію вищої освіти як «забезпечення найвищої якості навчання та наукової діяльності, формування громадянської позиції, а також участь у суспільному розвитку та створенні економіки, що базується на інноваціях». Вища освіта Польщі має дотримуватися міжнародних стандартів, принципів етики та академічної доброчесності. Для попередження корупції у цій сфері та формування нормативних рамок освітнього середовища закон запровадив кілька ключових механізмів.

Університети є автономними і можуть самостійно приймати рішення щодо внутрішнього управління, що захищає їх від політичного тиску [60, с. 165]. Повноваження в університеті розподіляються між Сенатом, Ректором та Радою університету, яка щонайменше на половину повинна складатися з осіб, не пов'язаних із ЗВО [105]. Таке структурне рішення безпосередньо знижує ризик приватних домовленостей усередині закладу та корпоративної замкнутості. Закон «Про вищу освіту та науку» також зменшує суб'єктивні чинники під час працевлаштування викладачів і підвищує прозорість цього процесу. Кандидати на керівні посади проходять конкурсний відбір, обов'язковою вимогою якого є відсутність дисциплінарних порушень і судимостей. Відповідно до статті 275 Закону викладач несе дисциплінарну відповідальність за вчинки, які порушують гідність професії. Санкції за такі порушення залежать від тяжкості проступку та варіюють від догани до позбавлення права займатися викладацькою діяльністю. Принципово важливим є те, що справи про позбавлення права виконувати професійні обов'язки в обов'язковому порядку вносяться до спеціальної електронної системи. Це фактично унеможлиблює приховування звільнення за корупційне

порушення або плагіат. Наступний механізм – централізований контроль за академічною доброчесністю. Закон запровадив єдину антиплагіатну систему, яка повністю цифровізувала перевірку наукових робіт. Згідно зі статтею 287 Закону «Про вищу освіту та науку», дисциплінарне провадження автоматично порушується у випадках плагіату, фальсифікації, привласнення авторства, а також отримання або надання неправомірної вигоди. Показовим є те, що такі порушення не мають строку давності, тобто порушника можна притягнути до відповідальності навіть через багато років після захисту кваліфікаційної роботи [105]. Цей принцип невідворотності покарання є ключовим з точки зору теорії раціонального вибору: він підвищує ймовірність викриття та, тим самим, знижує раціональність корупційної поведінки.

Кодекс етики наукового працівника, затверджений Польською академією наук, доповнює законодавчу базу. Якщо Закон «Про вищу освіту та науку» встановлює формальні процедури і санкції, то Кодекс формує ціннісний вимір академічної культури. Він визначає основні цінності наукової діяльності: чесність, об'єктивність, незалежність від політичного, ідеологічного чи економічного тиску, прозорість, відповідальність, мудрість і сміливість, і невикористання свого становища, займаної посади чи інших ієрархічних відносин для досягнення особистих або професійних вигод. Кодекс покладає обов'язок із виховання цих цінностей на викладачів. Згідно зі статтею 37, викладач зобов'язаний ознайомлювати студентів із принципами наукової етики та поводитися відповідно до них [90]. Таким чином, Кодекс закріплює викладача як рольову модель поведінки.

Важливим внеском Кодексу етики наукового працівника є запровадження механізму врегулювання конфлікту інтересів. Пункт 42 Кодексу визначає конфлікт інтересів як ситуацію, коли через фінансову, особисту, інституційну чи соціальну залежність викладача виникає загроза його безсторонності та об'єктивності. Зокрема при оцінюванні досягнень студентів, рецензуванні кваліфікаційних робіт, участі у конкурсах на керівні посади або розподілі фінансування. У такому разі особа зобов'язана

самоусунутися від відповідної діяльності, а якщо це неможливо, то конфлікт інтересів має бути задекларований. Додатково, Кодекс запроваджує механізм щорічного подання письмових декларацій про конфлікт інтересів адміністрації університету та зобов'язує заклади вищої освіти гарантувати повний захист викривачів від розголошення їхніх імен, тиску чи помсти з боку колег або керівництва [90].

Зовнішній інституційний контроль здійснює Польська акредитаційна комісія – незалежний орган, метою якого є забезпечення якості вищої освіти. Головним інструментом моніторингу є процедура оцінювання, що передбачає комплексний аналіз діяльності конкретного освітнього напрямку в університеті. Під час перевірки Комісія встановлює, як в університеті функціонує внутрішня система забезпечення якості освіти, контролює прозорість та об'єктивність процедур оцінювання, захисту дипломних робіт, а також ефективність перевірки студентських текстів на плагіат [114]. Перебуваючи в такому середовищі, студенти звикають до того, що єдиним шляхом отримання балів є знання, а не приватні домовленості з викладачами.

Потужним інструментом формування антикорупційної культури є залучення самих студентів до процесу інституційного контролю. Статут Польської акредитаційної комісії чітко визначає студентство як повноправного суб'єкта системи забезпечення якості вищої освіти. Відповідно до статті 9 Статуту, до складу комісії обов'язково входить Голова Парламенту студентів Польщі, а експертні групи студентів різних напрямків залучаються до кожної оцінювальної групи, що виїжджає на перевірки до університетів. Під час аудитів вони мають право проводити зустрічі зі студентським самоврядуванням і збирати відгуки про реальний стан справ щодо корупційних та академічних порушень без ризику покарання з боку адміністрації [114]. Підсумовуючи, польська модель інституційного забезпечення антикорупційної культури є багаторівневою. Закон «Про вищу освіту та науку» формує обов'язкові процедури та санкції, Кодекс етики

встановлює ціннісні стандарти, а Комісія забезпечує зовнішній незалежний контроль за прозорістю університетів.

На відміну від польської моделі поступового впровадження змін, антикорупційні реформи в Грузії мали масштабний і всеохоплювальний характер. Після розпаду Радянського Союзу та проголошення незалежності Грузії найбільша кількість корупційних правопорушень у вищій освіті відбувалася під час вступу. Абітурієнти могли купити собі місце в університеті, незважаючи на рівень знань та наявні компетентності [88]. Ситуація змінилася після Революції Троянд у 2003 році, що призвело до початку антикорупційних реформ. Закон Грузії «Про вищу освіту», прийнятий у 2004 році, наголошує на важливості таких цінностей, як демократія, гуманізм, повага до культурного різноманіття, відданість принципам академічної свободи та доброчесності [82]. Найбільш дієвим антикорупційним інструментом стало запровадження єдиних національних іспитів. Університети були повністю позбавлені права проводити власні вступні іспити та впливати на процес відбору абітурієнтів. Це ж стосується і процесу формування викладацького складу. Розділ 5 закону «Про вищу освіту» передбачає обов'язковий відкритий конкурс на призначення на викладацьку посаду. Правила конкурсу затверджує Академічна рада. Це значно обмежує практику кумівства та призначення на кафедри «своїх». Окрім того, закон вимагає від викладачів дотримання етичних норм і внутрішніх правил ЗВО. Викладачі зобов'язані об'єктивно оцінювати знання студентів, не допускаючи дискримінації чи упередженості. За порушення кодексу етики або вчинення проступку, наприклад, доведення факту вимагання хабара, фальсифікації оцінок або плагіату працівника університету, може бути звільнено.

Закон також змінив розподіл державних коштів, мінімізувавши приватні домовленості між керівництвом ЗВО та владою, а також зменшивши неформальний вплив. Відповідно до статей 78, 80, державне фінансування надається конкретному абітурієнту у вигляді державного навчального гранту

за результатами єдиних національних іспитів. Ідея полягає в тому, що студент обирає навчальний заклад і приносить туди свій грант. Це змушує університети конкурувати за вступників, підвищувати якість освіти та мінімізувати корупцію, щоб не втратити фінансування [94].

Фундаментальна зміна, яку запровадив закон «Про вищу освіту», стосувалася моделі управління закладами вищої освіти та розподілу повноважень між керівництвом. Стаття 15 визначає чіткий перелік органів та посадових осіб ЗВО, до яких входять: Академічна рада, Представницька рада, Ректор і Керівник адміністрації. Академічна рада – це вищий представницький орган ЗВО, що обирається професорським складом і студентами. Вона розробляє навчальні плани та обирає ректора, який відповідає виключно за академічний напрям. Управління фінансами та майном здійснює Представницька рада. Вона також за конкурсом призначає керівника адміністрації, який повністю займається фінансово-господарською діяльністю [94]. Такий розподіл повноважень та влади унеможливорює ситуацію, коли важливими рішеннями щодо бюджету закладу, навчальних планів, завдань університету, загальних принципів і цілей розвитку закладу освіти буде займатися одна людина. Це зменшує ризик фінансових маніпуляцій, непотизму, одноосібного ухвалення рішень і зловживання владою.

Функції контролю та моніторингу в Грузії покладаються на Національний центр забезпечення якості. Це спеціалізований незалежний орган, який здійснює авторизацію та акредитацію закладів вищої освіти. Авторизація, як зазначено у статті 56 закону «Про вищу освіту», – це процедура набуття офіційного статусу ЗВО, під час якої оцінюються його матеріальні, фінансові та кадрові ресурси, а також наявність прозорих внутрішніх регламентів управління та протидії зловживанням. Акредитація передбачає оцінювання кожної окремої освітньої програми університету на відповідність державним стандартам. Під час акредитації Центр забезпечення

якості також перевіряє наявність реальних внутрішніх процедур подання та розгляду скарг студентами, а також прозорість процесів оцінювання [94].

Законодавчо закріплена також студентська роль в управлінні закладами вищої освіти. Закон «Про вищу освіту» зафіксував обов'язкові квоти для студентів у керівних органах університетів. Не менше однієї третини Академічної ради та Представницької ради повинні становити представники студентського самоврядування. Вони беруть участь в обранні ректора, затвердженні правил проведення конкурсів для викладачів, а також впливають на фінансові рішення [94].

Справедливо зазначити, що у грудні 2025 року в Грузії було прийнято законопроект, який реформує систему вищої освіти. Він отримав багато критики з боку академічної спільноти і розглядається як інструмент контролю над науковою діяльністю. Новий закон повністю знищує грантову систему та передбачає пряме державне фінансування. Планується, що держава покриватиме 100% вартості навчання у державних ЗВО, натомість приватні заклади повністю втратять державну фінансову підтримку. Одним із нововведень є географічне розмежування, тобто певні дисципліни та факультети викладаються лише в одному державному ЗВО в межах конкретного міста. Наукова спільнота виступила проти прийнятої реформи, розглядаючи її як політизацію науки та перешкоду, що може гальмувати процес вступу до ЄС [102]. Реальні наслідки цього законопроекту можна буде оцінити через певний проміжок часу, проте вже можна сказати, що вища освіта Грузії чекає на суттєві зміни.

Наступною країною, яку буде розглянуто, є Естонія. Естонія вважається однією з найбільш успішних пострадянських країн у сфері боротьби з корупцією. Після виходу зі СРСР уряд провів послідовні реформи, які допомогли досягти цього результату. Зокрема, відбулися масштабні кадрові зміни, цифровізація державних послуг і впровадження послідовних державних антикорупційних програм [44, с. 159-162]. За 2025 рік у загальному рейтингу індексу сприйняття корупції від Трансперенсі

Інтернешнл країна займає 12-те місце із показником 76 [67]. Кейс Естонії цікавий тим, що більшість літератури, що стосується вищої освіти, фокусується на політиках академічної доброчесності. Відносно мало джерел досліджують корупцію в закладах вищої освіти. Це може бути пов'язано з тим, що в Естонії загалом низький рівень корупційних правопорушень.

Закон «Про вищу освіту» Естонії є головним законодавчим актом, що регулює організацію вищої освіти в країні. Стаття 2 Закону зазначає, що: «навчання на рівні вищої освіти базується на доказовому підході, завдяки якому студент набуває знань, умінь та навичок, а також світоглядних орієнтирів, необхідних для активної розбудови суспільства» [81]. Саме доказовий підхід став підґрунтям для всієї системи функціонування закладів вищої освіти та заклав принцип об'єктивності й незалежності рішень. Фактично це означає, що будь-які рішення – управлінські, фінансові, академічні – мають бути об'єктивними, ґрунтуватися на фактах і не піддаватися зовнішньому впливу. Цей принцип пронизує весь Закон: від критеріїв надання права на організацію навчання до фінансування університетів на основі показників ефективності. Кожне прийняте рішення має посилатися на конкретні потреби його ухвалення і не може пояснюватися суб'єктивними причинами, тобто домовленостями чи неформальними практиками [81].

Що стосується фінансування закладів вищої освіти та його справедливого розподілу, то Закон встановлює прозорі механізми, які мінімізують неформальні домовленості. Зокрема, 80% розраховується на основі попередніх показників отриманого фінансування, а 20% – на основі чітко прописаних критеріїв: якості навчання та міжнародної мобільності, ефективності навчального процесу, а також показників зайнятості та подальшого навчання випускників [81].

Однією з найбільш частих корупційних схем є непрозоре призначення працівників університету через особисті зв'язки, приватні домовленості або хабарництво. Для подолання цієї проблеми Закон запроваджує обов'язковий

публічний конкурс для всього академічного персоналу. Виняток із правил стосується лише запрошених викладачів, строки викладання яких чітко обмежені максимальним терміном – до 5 років. Така відкритість у відборі викладачів, керівників та адміністрації ЗВО значно зменшує ризики фаворитизму і непотизму та створює можливість суспільного контролю над призначеннями. Крім того, цей законодавчий акт впроваджує систему обов'язкової періодичної оцінки кожного працівника закладу вищої освіти. Таке оцінювання визначено як «періодичне оцінювання результатів професійної діяльності науково-педагогічного працівника та його комплаєнсу з вимогами до займаної посади» [81]. Якщо викладач не пройшов перевірку, то трудовий договір з ним може бути розірваний. Регулярне оцінювання на основі чітких критеріїв формує прозоре академічне середовище, де все залежить лише від реальних результатів роботи. Крім того, це впливає на незалежність і мотивацію викладачів.

Закон про вищу освіту Естонії закріплює дотримання етичних принципів студентами як їхній обов'язок. «Студент зобов'язаний: ... у процесі навчання керуватися принципами академічної етики та дотримуватися правил належної культури навчання» (стаття 15 Закону). Водночас ця ж стаття закріплює право студента оскаржувати рішення щодо організації навчання та надавати зворотний зв'язок щодо якості викладання.

Для того, щоб підвищити обізнаність про академічну доброчесність серед академічної спільноти, у 2017 році було прийнято Естонський кодекс доброчесності наукових досліджень. Відповідно до нього, усі університети зобов'язуються дотримуватися, поширювати та популяризувати принципи академічної доброчесності. У Кодексі закріплено декілька важливих стандартів: прозора структура навчального закладу, забезпечення рівних можливостей та об'єктивного оцінювання, заборона плагіату та фальсифікацій, а також захист викривачів [73]. Дотримання цих стандартів адміністрацією університету підвищує довіру студентів до освітніх інституцій загалом. Вони показують приклад того, що система може

функціонувати чесно та прозоро, що, у свою чергу, змінює поведінку самих студентів і формує їхні антикорупційні цінності.

В Естонії законодавчо закріплено дворівневий регулярний моніторинг і контроль якості вищої освіти, які є одними з ключових антикорупційних механізмів на рівні управління університетами. Higher Education Quality Agency – це незалежна структура, яка проводить перевірки закладів вищої освіти відповідно до міжнародних принципів (що закріплено у статті 37 Закону про вищу освіту). У свою чергу, Агентство також регулярно проходить міжнародне оцінювання, тобто воно є підзвітним і державі, і міжнародній академічній спільноті. Інституційна акредитація включає перевірку управління університетом, організації роботи, а також навчальної й дослідницької діяльності. Головним критерієм моніторингу є відповідність цих елементів цілям, завданням і планам розвитку університету. Це означає, що університет оцінюється не лише за формальними показниками, а й за тим, наскільки його реальна діяльність відповідає задекларованій місії. Це зменшує ризики ситуацій, коли ЗВО «на папері» відповідає всім вимогам, але має реальну дисфункцію в управлінні. Такий зовнішній незалежний контроль унеможливорює закриту корупцію в університетах [81].

На основі аналізу нормативних актів Естонії можемо зробити висновок, що антикорупційна культура вищої освіти вбудована в саму інституційну рамку ЗВО. Формування антикорупційної культури в Естонії відбувається через створення умов, за яких порушення стає не вигідним. Відкриті конкурси, зовнішні оцінки діяльності ЗВО, прозоре фінансування, студентський контроль – усе це разом формує середовище, в якому корупційна поведінка є інституційно обмеженою і соціально неприйнятною.

Отже, незважаючи на відмінності в підходах, усі три країни відтворюють схожу антикорупційну логіку у своєму законодавстві. Вони обмежують монополію на управлінські повноваження, зменшують дискрецію та підвищують підзвітність університетів перед контролюючими органами. Всі інституційні інструменти, які використовують Польща, Грузія та Естонія,

можна розподілити на чотири категорії. По-перше, вони законодавчо закріплюють прозорий і справедливий процес вступу до закладів вищої освіти. Усі три країни передбачають складання стандартизованих тестів, за результатами яких абітурієнти вступають до університетів. По-друге, кожна країна закріплює стандарт прозорих кадрових і фінансових процесів. У них запроваджено конкурси для викладачів, а в Польщі додатково створено публічні реєстри дисциплінарних порушень. Система фінансування в Естонії ґрунтується на об'єктивних показниках ефективності, а в Грузії студентські гранти створюють конкуренцію між університетами, що підвищує якість освітніх послуг. Третя категорія – це незалежний зовнішній контроль: Польська акредитаційна комісія, Естонське агентство якості вищої освіти та Національний центр забезпечення якості в Грузії. Залучення студентів до інституційного контролю можна віднести до четвертої категорії. У Польщі студенти виступають повноцінними суб'єктами перевірок ЗВО; в Естонії закріплено право студентів на оскарження рішень і зворотний зв'язок; Грузія закріпила обов'язкові студентські квоти в керівних органах університетів. Результатом застосування цих інструментів є формування середовища, в якому корупційна поведінка є процедурно складною, ризикованою та ціннісно неприйнятною. Це відповідає логіці теорії колективної дії. Коли інституційне середовище показує, що чесна поведінка є нормою і що порушення матимуть негативні наслідки, індивідуальний вибір на користь корупції стає нераціональним.

Три розглянуті моделі також показують, що інституційні зміни є необхідними, але недостатніми для формування антикорупційної культури. Адже дотримання закріплених норм відбуватиметься тоді, коли академічне середовище внутрішньо підтримуватиме ці принципи. Тому інституційний вимір доповнюється педагогічним і поведінковим – цінностями та практиками, які університет щодня транслює своїм студентам.

2.2 Антикорупційний компонент у змісті вищої освіти

Зміст освіти – навчальні курси, тренінги, методологічні підходи та виховні практики – формує у студентів знання про корупцію, здатність її розпізнавати та внутрішню мотивацію їй протидіяти. Цей підрозділ роботи фокусується на аналізі змісту вищої освіти в Польщі, Грузії та Естонії для формування антикорупційної культури. Ці три країни демонструють різні підходи: польська модель спирається на активне партнерство університетів із спеціалізованими антикорупційними органами, естонська – на інтеграцію етики в освітній процес, грузинська – на поєднання антикорупційних курсів і системної роботи з підвищення академічної доброчесності.

Першою країною, педагогічний досвід якої буде розглянуто, є Польща. Значна частина антикорупційного навчання в закладах вищої освіти Польщі реалізується у співпраці зі спеціалізованими антикорупційними органами держави, головним з яких є Центральне антикорупційне бюро (ЦАБ). Відповідно до Закону про ЦАБ, до його компетенції належать виявлення, запобігання та розкриття корупційних злочинів, а також здійснення контрольної, аналітичної та превентивної діяльності, невід’ємною складовою якої є заходи освітнього характеру [100].

Для виконання цих завдань у серпні 2024 року Міністерство науки та вищої освіти Польщі підписало угоду із головою Центрального антикорупційного бюро про обмін інформацією та співпрацю. Метою такої угоди є підвищення прозорості, ефективна протидія корупції та швидке реагування на правопорушення у сфері освіти [125]. Бюро активно співпрацює з найбільшими ЗВО у Польщі, серед яких: Університет Варшавський, Ягеллонська Академія, Університет Адама Міцкевича в Познані, Політехніка Варшавська та Краківська, Економічний Університет у Вроцлаві [62]. Їхня взаємодія має декілька ключових напрямів роботи. Першочерговим завданням є організація спільних практичних тренінгів і навчальних програм для студентів, викладачів та адміністрації університетів. Вони спрямовані на підвищення антикорупційної обізнаності в академічній

спільноті. Це дозволяє студентам вчасно розпізнавати корупційні ризики – від підкупу під час іспитів до махінацій із грантами – і знати, як на них реагувати. Конкретним прикладом освітнього проєкту стала серія університетських програм «Дорослі на службі. Разом за чесну державу». Заняття відбувалися в 18 закладах вищої освіти та залучили майже 6 тисяч студентів. Основними темами були: антикорупційний захист, криміналістика, особливості оперативної та процесуальної діяльності, робота з інформацією, психологія обману та те, як можна використовувати штучний інтелект для подолання корупції. Окрім того, студенти обговорювали практичні case-study, ознайомилися з офіційними каналами повідомлення про корупцію та мали можливість поспілкуватися із офіцерами різних підрозділів Центрального антикорупційного бюро [119].

Інший приклад освітніх заходів навчальних закладів Польщі у співпраці з ЦАБ є проєкт #ABCuczciwości. Він передбачає проведення семінарів для студентів університетів. Метою таких занять є підвищення обізнаності щодо проблеми корупції та посилення навичок розпізнавання й протидії корупції [48].

Крім навчальних програм в університетах, у 2014 році Бюро також створило першу відкриту безкоштовну антикорупційну онлайн-платформу з тренінгом на тему антикорупції для всіх зацікавлених: державних службовців, підприємців і студентів. Платформа складається з трьох модулів і включає теми корупції в публічному адмініструванні, корупції в бізнесі та протидії корупції [72]. Станом на 2024 рік близько 365 тисяч людей пройшли онлайн-навчання [47]. Головним фактором такої масовості стали зняття будь-яких обмежень на участь у цій навчальній програмі та її публічне обговорення.

Урядова програма протидії корупції на 2018–2020 роки визначила одним із пріоритетних завдань формування суспільної свідомості через антикорупційну освіту. У межах цієї програми було розроблено 23 сценарії занять для викладачів, присвячені методам запобігання корупції.

Грунтуючись на цих сценаріях, Бюро випустило методичний посібник «Етика не тільки для малюка» для вчителів шкіл [113].

Важливим документом, що вплинув на формування навчальних планів у закладах вищої освіти, були офіційні рекомендації для всіх університетів від Міністерства науки та вищої освіти Польщі [108]. Рекомендації пропонують чітку методологію дій, яка поєднує управлінський контроль і конкретні освітні заходи для формування антикорупційних цінностей в академічній спільноті. Перша частина рекомендацій наголошує на необхідності обов'язкового аналізу ризиків корупційних дій. На основі цього аналізу університети повинні запровадити заходи, спрямовані на подолання визначених ризиків. В Рекомендаціях також пропонується зібрати всю інформацію, що стосується антикорупції, в одному місці (наприклад, на сайті освітнього закладу) та регулярно її оновлювати. Друга частина документу фокусується на освітніх заходах. Зокрема, рекомендується використовувати безкоштовні тренінги, доступні на сайті Центрального антикорупційного бюро Польщі, проводити консультації та дискусії на тему корупції, а також організовувати воркшопи. Системне впровадження цих рекомендацій значно підвищить обізнаність академічної спільноти щодо корупції та її подолання [108].

Польська модель формування антикорупційної культури вищої освіти ґрунтується на системній та стратегічній взаємодії між університетами та центральним антикорупційним органом. Завдяки такому підходу формуються правильні моделі поведінки та ціннісні орієнтири студентів. Зрештою, це сприяє впровадженню високих етичних стандартів і формуванню тривалої антикорупційної культури.

Естонія обирала інший шлях формування антикорупційної культури у вищій освіті. Антикорупційне виховання в Естонії вбудоване в загальну систему цінностей, яку держава послідовно формує через освіту. Антикорупційний план дій Естонії на 2021–2025 роки є ключовим стратегічним документом, який розкриває логіку естонської антикорупційної

політики. У напрямку «Підвищення обізнаності» документ посилається на результати національного антикорупційного дослідження. Опитування показало, що молодь рідше розпізнає корупцію та є більш толерантною до неї. Саме це стало обґрунтуванням для освітньої роботи в університетському середовищі [52]. Першим завданням у сфері освіти, відповідно до Антикорупційного плану дій, є проведення занять на тему корупції для учнів старших класів у співпраці з університетами. Замість класичних лекцій План пропонує інтерактивні заняття в школах, проведені студентами. Під час них студенти ЗВО поширюють знання про корупцію та способи її запобігання. Друге завдання, передбачене Планом, стосується змісту університетських програм. Воно передбачає зміни в навчальних планах спеціальностей ділового спрямування для охоплення питань, пов'язаних із діловою етикою, корупцією та фінансовими злочинами [52]. Це особливо важливо на спеціальностях «Публічне управління», «Менеджмент», «Фінанси» для ознайомлення студентів із видами корупційних правопорушень, способами їх протидії та доброчесними стандартами поведінки. Міністерство освіти у співпраці з громадськими організаціями розробило спеціальні навчальні матеріали, які вчителі та викладачі можуть використовувати під час занять на антикорупційну тематику. Вони спрямовані на підвищення рівня знань про корупцію та обговорення реальних корупційних кейсів [92].

Освітня стратегія Естонії на 2021–2035 роки, затверджена Міністерством освіти та досліджень, визначає загальну мету освіти як «оснащення населення знаннями, навичками та цінностями, що готують людей до реалізації свого потенціалу в особистому, професійному та суспільному житті» [70, с. 2]. Серед основних принципів освіти документ відносить: підзвітність і відповідальність, доказовий підхід і професіоналізм, соціальну згуртованість, а також збереження та розвиток естонської культури. Одним із важливих механізмів формування антикорупційних цінностей у вищій освіті є розвиток загальних і громадянських компетентностей, тобто розуміння демократичних процесів, прав і обов'язків громадянина правової

держави. Система освіти має «приділяти більше уваги розвитку загальних компетентностей і навичок майбутнього поряд із предметними знаннями та професійними навичками». Одним із інструментів формування антикорупційної культури є інклюзивне бюджетування. Ця система була запроваджена у 2020–2021 роках і фактично дозволяє учням і студентам розпоряджатися частиною бюджету закладу освіти. Під час цього процесу вони беруть участь в обговореннях фінансування, управлінні проєктами, агітаційних кампаніях, переговорах та електронному голосуванні. Такі заходи підвищують обізнаність академічної спільноти щодо громадської участі та демократичних процесів. «Оскільки сила демократії та поширення корупції тісно пов'язані, впровадження інклюзивного бюджетування є інструментом втручання, який можна використовувати для впровадження цінностей і навичок, необхідних для повноцінної участі в молодому суспільстві через досвід» [117].

Transparency International активно співпрацює з навчальними закладами, пропонуючи гостьові уроки від експертів та спеціально підготовлені методологічні матеріали з питань корупції та її викриття. Одним із таких занять є тренінг «Навчання з питань боротьби з корупцією», організований спільно з ГО «Асоціація за вільну від корупції державу». Під час заняття лектори використовують різні методи: інтерактивні завдання, групові дискусії, тематичні дослідження. І охоплюють теми природи та форм корупції, ролі етичних правил, культури управління, конфлікту інтересів, правил прийняття подарунків, процедур повідомлення про порушення та захисту викривачів [93].

Естонська система значною мірою формує антикорупційну культуру через інтеграцію етики як обов'язкового елемента вищої освіти. Центр етики Університету Тарту наводить два визначення етики. Перше – це загальноприйняті звичаї, правила або неформальні практики людей і культур. У цьому випадку етика ототожнюється зі значенням «мораль». Друге визначення пояснює етику як філософію моралі, оскільки мораль є

предметом дослідження етики [71, с. 12]. У контексті навчальних занять, тренінгів та лекцій етика розглядається як неформальні правила спільноти. Саме тому це важливо під час аналізу антикорупційної культури студентів Естонії. Цінності та моральні орієнтири, які обговорюються на заняттях з етики, стають основою культури університету. І хоча «антикорупція» як моральний орієнтир не згадується в Освітній стратегії Естонії, такі цінності, як прозорість, справедливість, чесність, формують основу антикорупційної культури.

Курси з етики є невід'ємною частиною вищої освіти в Естонії. Більшість закладів вищої освіти та всі університети мають курси з етики, зокрема з професійної та ділової етики, відповідно до їхньої спеціалізації. Найбільший вибір курсів, дотичних до різних професійних і наукових дисциплін, пропонують Університет Тарту, Талліннський університет технологій та Університет Талліна. Також незалежно від спеціалізації та напрямку навчання студенти бакалаврату обов'язково проходять курси «Основи етики». У 2001 році був заснований Центр бізнес-етики, який займається навчанням, дослідженнями та популяризацією етики серед студентів Естонської бізнес-школи. Головними своїми завданнями центр визначає: підготовку студентів до відповідального лідерства та прийняття етичних рішень, створення середовища, яке стимулює рефлексію над етичними цінностями та етичну поведінку в бізнесі, та участь в естонських та міжнародних проєктах у сфері ділової етики та корпоративної відповідальності [74]. У рамках проєкту «Висвітлення ділової етики, корупції та економічних злочинів у навчальних програмах з бізнесу» було створено навчальні матеріали для викладачів бізнес-шкіл. На спеціально відведеному сайті викладачі можуть ознайомитися з навчальними матеріалами та обрати найкращі теми для висвітлення на лекціях. Матеріали містять теоретичні огляди про корупцію та її подолання, case-study, які можна використовувати для дискусій і групового обговорення, а також контрольні питання [55].

Велику роль у формуванні цінностей естонського суспільства відіграли кодекси етичної поведінки, прийняті різними професійними організаціями та компаніями. Станом на зараз в Естонії існує 68 кодексів етики. Головною їх метою є визначення цінностей, які лежать в основі всієї діяльності цих організацій, висловлення позиції стосовно соціальних проблем та визначення процедури покарання за порушення кодексу [74]. Основні збірки цінностей, на які спирається академічне середовище Естонії, – це «Кодекс етики естонських науковців» та «Кодекс доброчесності в наукових дослідженнях». Закладені в них принципи спрямовані проти будь-яких проявів корупції, непотизму та зловживань своїм становищем в університетському середовищі. Зокрема, це: об'єктивність, неупередженість, справедливість, рівність, чесність, прозорість, відповідальність і безпечне середовище [64; 73].

Отже, антикорупційний зміст вищої освіти Естонії полягає у проведенні тематичних лекційних занять у співпраці з громадськими та міжнародними організаціями. Додаткові проєкти, як-от інклюзивне бюджетування, дають можливість студентам взяти участь у вирішенні питань навчальних закладів, що забезпечує їм необхідний досвід громадської участі. Велике значення мають курси з етики, що формують морально-етичні орієнтири та слугують фундаментом антикорупційної культури ЗВО.

Протягом 2022–2026 років головним антикорупційним органом Грузії було Антикорупційне бюро. Серед головних напрямів роботи також було підвищення антикорупційної обізнаності. З цією метою бюро долучилося до різних освітніх заходів [53]. У 2023 році Державний університет Тбілісі втілює проєкт «Практичні методи подолання корупції», спрямований на підвищення обізнаності студентів. Лекцію проводили декілька викладачів, які розглядали теми механізмів розпізнавання та запобігання корупції, законодавчого контексту доступу до інформації в Грузії, декларацій публічних осіб та публічних реєстрів [115].

У 2024 році Антикорупційне бюро підписало меморандум про співпрацю з Університетом Григола Робакідзе та Грузинським університетом

імені святого Андрія Первозванного – приватним навчальним закладом. Меморандум офіційно започаткував співпрацю ЗВО з антикорупційними органами в напрямі подолання та запобігання корупції у сфері вищої освіти. Головними напрямками спільної роботи стали проведення воркшопів, семінарів і дослідницьких проєктів для поширення знань щодо протидії корупції [112; 120].

Крім того, в Державному університеті Іллі була започаткована сертифікаційна програма з подолання корупції. Під час підготовки експерти розробили вісім модулів, які згодом трансформували у чотири академічні курси для студентів університету. Зокрема, для бакалаврського рівня було створено курси «Належне врядування та корупція» і «Публічна політика та корупція», а для магістерського – «Управління антикорупційною політикою в державних і приватних установах» та «Боротьба з корупцією: міжнародні актори та антикорупційні платформи». Студенти, які обирали ці курси, додатково отримали сертифікат про закінчення програми [118]. Такі академічні програми закладають міцне теоретичне та практичне підґрунтя для подальшої діяльності студентів у сфері виявлення та запобігання корупційним правопорушенням. Пітер Лундберг – Постійний координатор ООН в Чорногорії під час одного із своїх виступів наголосив на тому, що якісні освітні програми є інвестиціями в майбутнє, адже вони прищеплюють етичну поведінку та відповідальність, дають необхідні знання та навички із розпізнавання корупційних практик на все життя [54].

Стратегія розвитку освіти Грузії на 2022–2030 роки не згадує антикорупцію напряду. Вона більшою мірою спирається на інтеграцію принципів академічної доброчесності на всіх рівнях освіти для формування антикорупційних цінностей. Стратегія визначає підвищення академічної доброчесності пріоритетним завданням для навчальних закладів, обґрунтовуючи це тим, що: «Такий підхід забезпечує академічну доброчесність для боротьби з корупцією через спільну відповідальність закладів вищої освіти, науково-дослідних установ та широкої громадськості»

[121, с. 34]. Одним з завдань, що стосується цього напрямку роботи, є проведення освітніх заходів з підвищення обізнаності щодо академічної доброчесності для академічної спільноти.

Яскравим прикладом є проєкт «Забезпечення доброчесності задля якості викладання та навчання у вищих навчальних закладах Грузії», організований Державним університетом Іллі у співпраці з Erasmus+, який розпочався у 2017 році. Головна мета проєкту – підвищення якості освіти на основі принципів академічної доброчесності, для досягнення якої було сформовано шість головних цілей:

1. Впровадження механізмів виявлення та запобігання плагіату.
2. Підвищення обізнаності про академічну доброчесність як серед викладачів, так і серед студентів.
3. Проведення тренінгів з питань ефективного викладання, навчання та оцінювання для викладачів.

Розвиток студентських служб для підвищення компетенцій студентів в академічному письмі.

4. Аналіз навчальних програм з академічного письма.
5. Розробка університетської політики та відповідних інструментів для підвищення якості навчання.

В рамках проєкту були організовані тренінги для студентів та викладачів, розроблено кодекси академічної доброчесності, а також було впроваджено програмне забезпечення антиплагіату в університетах Грузії [85]. Одночасна зміна формальних правил, упровадження нових інструментів перевірки робіт і проведення навчальних заходів охоплюють усі виміри формування культури доброчесності. Це змінює як реальні університетські практики, так і підхід студентів до навчання, а також їхні цінності й етичні норми. Стратегія розвитку освіти Грузії визначає академічну доброчесність як інструмент попередження корупції. А тому така багатовимірна зміна академічної системи сприяє формуванню антикорупційної культури загалом. Цікаво, що заходи з академічної доброчесності проводяться регулярно для

оцінки результатів роботи, визначення нових ризиків і розроблення планів їх подолання. Наприклад, у березні 2025 року в Тбілісі було проведено воркшоп із вирішення викликів у сфері академічної доброчесності. Учасниками стали академічні лідери та експерти, представники наукової спільноти різних університетів. Особливу увагу було приділено інституційним інструментам розвитку академічної відповідальності та підвищення прозорості і довіри до освітнього процесу [50].

Отже, розглянуті моделі підтверджують, що стала антикорупційна культура формується через послідовне поєднання структурних, освітніх і ціннісних змін. Інституційні механізми (розподіл управлінських повноважень, прозорі кадрові процедури, незалежний зовнішній контроль) створюють умови, за яких корупційна поведінка є процедурно складною та ризикованою. Однак самих лише структурних умов недостатньо: антикорупційна культура вкорінюється тоді, коли учасники освітнього процесу засвоюють відповідні цінності як власні норми поведінки.

Для досягнення цієї мети Польща спирається на системну взаємодію університетів із центральним антикорупційним органом. Естонія вбудовує антикорупційні цінності в загальну освітню культуру через етичні курси, інклюзивне бюджетування та розвиток громадянських компетентностей. А Грузія демонструє, що радикальна структурна реформа здатна швидко змінити корупційну культуру, яка здавалася системною й незмінною, за наявності сильного суспільного запиту. Спільним результатом усіх трьох країн є формування середовища, у якому корупційна поведінка є одночасно інституційно обмеженою і соціально неприйнятною. Крім того, порівняльний аналіз виявив кілька конкретних інструментів, що демонструють ефективність у різних національних контекстах і можуть бути адаптовані для України. Це, зокрема, публічні реєстри дисциплінарних порушень викладачів як аналог польської моделі, обов'язкові конкурсні процедури з чіткими критеріями відбору, залучення студентів до реальних управлінських рішень

через квоти в керівних органах або інклюзивне бюджетування, системна інтеграція антикорупційних курсів і курсів з етики в навчальні плани та партнерство університетів зі спеціалізованими антикорупційними органами. Нарешті, міжнародний досвід показує, що ключовою передумовою успіху є узгодженість усієї системи: коли структурні реформи підкріплені освітніми заходами, а освітні заходи – реальними інституційними змінами, культурна трансформація стає можливою.

РОЗДІЛ 3. МЕХАНІЗМИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ПОСИЛЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

3.1. Корупційні ризики та їхні прояви у вищій освіті України.

Вища освіта в Україні традиційно вважається одним із найбільш корупційних напрямів у державі. Відповідно до Аналітичного звіту НАЗК за результатами опитування «Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність», 24,6% респондентів мали корупційний досвід у сфері вищої освіти. Це відносить послуги закладів вищої освіти до п'ятірки найбільш корупційних сфер [10, с. 8]. Така ситуація є наслідком системних чинників: низький рівень оплати праці викладачів, надмірна дискреція у прийнятті рішень на всіх рівнях університету – від оцінювання до розпорядження фінансами, монополія на керування закладом вищої освіти, відсутність дієвих механізмів контролю та укорінення недовіри до закладів вищої освіти і толерування корупції, як з боку студентів, так і з боку адміністрації та педагогічного персоналу [12, с. 165].

Для більш ґрунтовного аналізу корупційних проявів у сучасній вищій освіті України розглянемо історичне формування антикорупційної культури в закладах вищої освіти (ЗВО). У 1993 році постановою Кабміну була затверджена Державна національна програма «Освіта», спрямована на розбудову системи освіти та «формування інтелектуального й культурного потенціалу як найвищої цінності нації» [30]. Проте реальний стан вищої освіти суттєво відрізнявся від задекларованих цілей. Освіті не вистачало фінансування, заробітні плати викладачів були низькими, відсутні були прозорі процедури оцінювання, а також збережена ієрархічна структура управління ЗВО. Все це сформувало середовище, де хабарництво є нормою [12, с. 165]. Певною мірою ситуацію змінило впровадження зовнішнього незалежного оцінювання у 2008 році. Це був надзвичайно важливий крок у зменшенні корупції під час вступу до університету [19]. Проте корупційні ризики в інших напрямках роботи закладів вищої освіти зберігалися.

Кардинальні зміни в антикорупційній політиці держави загалом відбулися разом зі створенням спеціалізованих антикорупційних органів та ухваленням Антикорупційної стратегії на 2014–2017 роки. У 2014 році було прийнято новий Закон «Про вищу освіту», який розширив автономію університетів і заклав засади академічної доброчесності. Роль просвітницьких кампаній щодо академічної доброчесності та корупції також була значущою. Аналізуючи звіти опитувань НАЗК за 2021–2025 роки, можна відстежити позитивну тенденцію до зменшення корупційної поведінки у сфері вищої освіти. Якщо у 2021 році 38,4% респондентів вказали, що мають корупційний досвід у ЗВО, то показник 24,6% у 2025 році справді свідчить про поступові зміни [10]. Україна зробила вагомі кроки на шляху створення антикорупційної культури вищої освіти, проте система досі не є ідеальною. І хоча статистика покращується, вища освіта досі входить до п'ятірки найбільш корумпованих сфер.

Станом на зараз корупція у вищій освіті в Україні має різні прояви та масштаби. Дослідження НАЗК демонструють, що найбільш поширеними проявами є неофіційні платежі за складання іспиту та за підвищення оцінки під час захисту. 17% респондентів відповіли, що вони особисто або члени їхніх родин були дотичні до такої практики [10, с. 72]. В українському інформаційному просторі неодноразово виникали скандали, пов'язані з хабарництвом під час складання іспитів. Вартість успішно закритої сесії може варіюватися залежно від навчального закладу. В одному з університетів була навіть організована ціла система навчання студентів, які фактично не з'являлися у закладі освіти. Адміністрація цього ЗВО домовилася через месенджер щодо тарифів за закриття екзаменаційних сесій і складання предметів без відвідування [27].

Існування цього виду корупції пояснюється кількома причинами. По-перше, процес оцінювання у багатьох університетах залишається непрозорим і суб'єктивним. Кожен викладач може особисто приймати

рішення щодо критеріїв оцінювання, форми іспиту та якості результатів роботи студентів. По-друге, Реєстр корупційних ризиків у вищій освіті, підготовлений за підтримки USAID, вказує, що 51,7% студентів знають про отримання хабарів окремими викладачами під час іспитів. 33% студентів стикалися з практикою збору коштів через старосту групи [35, с. 6]. Такі показники свідчать про те, що корупція під час іспитів стала усталеною неформальною практикою. Внаслідок цього у студентів формується чітке переконання, що освітня система повністю корумпована. Студенти загалом втрачають довіру до закладів вищої освіти та державних органів і не бачать сенсу в якісному навчанні й отриманні реальних компетенцій.

На другому місці за статистикою є хабарництво за підготовку, захист дипломних робіт або їх купівлю без особистого створення [10, с. 72]. В Україні загалом досить легко купити кваліфікаційну роботу або замовити її написання. При введенні пошукового запиту «Купити дипломну роботу» на першій же сторінці з'являться посилання на різноманітні спеціалізовані сервіси. Ціна роботи залежить від спеціальності, обсягу та часу, необхідного для її написання. Окремі сервіси пропонують написання без плагіату, із 90%+ оригінальності та без використання штучного інтелекту. Крім того, можна замовити дипломну роботу іноземною мовою [6]. У 2024 році журналісти Суспільного опублікували статтю про вартість бакалаврських та магістерських робіт у Житомирі. Наприклад, бакалаврська робота з журналістики коштувала 11 тисяч гривень. У коментарі журналістам один із колишніх студентів одного із Житомирських ЗВО розповів, що це досить популярний вид заробітку серед студентів [8].

Реєстр корупційних ризиків вказує, що 50% опитаних магістрів стикалися з випадками, коли роботу написала третя особа за плату. 24% респондентів вказали на можливість зарахування роботи без належної перевірки на плагіат [35, с. 13]. Причинами цього явища можна назвати формальний характер роботи кваліфікаційних комісій, слабку перевірку на

плагіат і низький рівень дотримання принципів академічної доброчесності. Написання дипломних робіт на замовлення стало реальним бізнесом, який рекламують в інтернеті. Як наслідок, ринок праці отримує фахівців з дипломами, що не підтверджують реальних компетенцій, а диплом про закінчення закладу вищої освіти втрачає свою вагу.

До корупційних ризиків варто віднести також процес захисту дисертації та присудження вчених звань. В Україні існує практика приватних домовленостей та неформальних платежів задля позитивного рішення щодо присвоєння вченого ступеня. Наприклад, у січні 2026 року було викрито корупційну схему у двох львівських закладах освіти. Адміністрація університетів брала хабарі за захист дисертацій і присвоєння наукового звання. До схеми також були залучені науковий керівник, завідувач кафедри та вчееа рада [11]. Це підтверджує, що корупція у вищій освіті проявляється не лише у відносинах викладач–студент, а й у науковому середовищі загалом. Недоброческа практика отримання наукового звання потенційно може відтворювати такі ж антикорупційні порушення в подальшому, якщо ця особа обере шлях викладання.

Окрему увагу варто звернути на такі прояви корупції, як неофіційні платежі викладачу або адміністрації університету за зарахування практики та під час вирішення питань щодо вступу. Особливо нагальною ця проблема стала після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну. Для ухилення від мобілізації чоловіки призовного віку готові виділити значні кошти, чим користується керівництво закладів вищої освіти. Наприклад, в одному із львівських ЗВО за 1100 доларів працівник обіцяв вплинути на адміністрацію для зарахування вступника [15]. Заступниця декана одного з університетів Уманщини допомагала чоловікам призовного віку під час вступу. Вона вплинула на приймальну комісію, а згодом за додаткові кошти закривала для цих студентів екзаменаційні сесії. Допуск до іспитів коштував

10000 гривень, а в разі відмови від оплати працівниця погрожувала відрахуванням [22].

Вступні процедури, які відбуваються на основі вступних іспитів (поза конкурсом), є особливо вразливими до корупції через суб'єктивне оцінювання, слабкий зовнішній контроль і фінансові зацікавленості університетів у заповненні місць. Контекст війни спричинив додаткові ризики, змінив мотивацію абітурієнтів і підвищив розмір неправомірної вигоди. Статистичні дані також показують, що адміністрація та викладачі значно частіше є ініціаторами корупційної поведінки (68,6% випадків), порівняно зі студентами [10, с. 73].

Крім корупційних практик під час самого процесу навчання, в Україні також існують корупційні ризики в організації роботи закладів вищої освіти. Значною проблемою, яку не охоплює дослідження НАЗК, є фінансові махінації. Зокрема, найбільше занепокоєння викликають питання прозорості та доцільності використання державних коштів [42]. Наприклад, у березні 2026 року було викрито схему розкрадання державних коштів в особливо великих розмірах у Київському національному університеті культури і мистецтв. Адміністрація навчального закладу вносила недостовірні дані щодо кількості студентів та працівників, що призвело до збільшення розміру фінансування. В рамках проекту «Підготовка кадрів закладами вищої освіти та забезпечення діяльності їх баз практики» КНУкім отримало 760 млн грн., частину з яких було привласнено керівництвом [37].

Як приклад, певно, найбільш відомого скандалу у сфері вищої освіти можна згадати Київський національний університет ім.Т.Г.Шевченка та його ректора Володимира Бугрова. У березні Шевченківський районний суд Києва визнав керівника університету винним у вчиненні правопорушення, пов'язаного з корупцією, зокрема – внесення недостовірних відомостей до декларації [46]. Крім того, у 2024 році Слідство.Інфо з'ясувало, що Бугров купив квартиру вартістю приблизно 125 тис. доларів. Відповідно до

декларації попереднього керівника КНУ ім.Т.Г.Шевченка, він не мав цих коштів, тобто вони знову були незадекларовані [16]. Інший приклад – Ростислав Сабадишин, ректор Рівненської медичної академії, який у 2025 році подав заяву на звільнення з посади після викриття схеми преміювання працівників [38]. Наприкінці 2025 року український медіапростір сколихнув скандал щодо корупційних схем у Київському авіаційному інституті. Протягом 2021–2024 років в інституті було працевлаштовано 90 працівників, які фактично не виконували жодної роботи. У результаті Україна зазнала збитків у розмірі 16,6 млн гривень через розтрату державних коштів [39].

Корупційні ризики також несе сфера управління матеріальними ресурсами закладів вищої освіти. Наприклад, у Національному авіаційному університеті було викрито схему із приватизацією службового житла. Спочатку певних осіб працевлаштовували в університеті та надавали їм службове приміщення. Через певний проміжок часу ці приміщення було виведено зі складу службових і було надано згоду на їх приватизацію. Після приватизації житла особи звільнялися з університету за власним бажанням. Унаслідок фінансової перевірки університету було виявлено «порушення, що призвели до втрат, матеріальної шкоди та збитків – на суму понад 103,4 млн гривень» [41]. Реєстр корупційних ризиків визначає управління бюджетом, матеріальними ресурсами та публічними закупівлями як сфери з найвищим рівнем корупційного ризику в адміністративній діяльності ЗВО. Його причина лежить у широких дискреційних повноваженнях за обмеженого зовнішнього контролю. За відсутності наглядової ради або її неефективності ректор фактично стає єдиним центром ухвалення рішень [35].

Наслідки корупції у вищій освіті є багатовимірними. По-перше, вона формує у студентів толерантність до неправомірної поведінки як норми соціальної взаємодії, підриває мотивацію до навчання та знецінює реальні чесні зусилля. На інституційному рівні вона руйнує довіру студентів до академічного середовища і підсилює наратив, що вся освіта є корумпованою, тому не варто діяти чесно. На загальнодержавному рівні корупція у вищій

освіті підриває конкурентоспроможність українських дипломів на міжнародному рівні та сприяє відтворенню корупції в інших сферах [68, с. 12].

Отже, результат аналізу проявів корупції у вищій освіті свідчить про те, що вона є системним явищем із чіткою внутрішньою логікою. У вищій освіті України існує на кількох рівнях одночасно. Викладач самостійно визначає критерії, форму та результат оцінювання. Ректор має монополію на управлінські рішення в університеті. Зокрема, на розподіл бюджету, преміювання та розпорядження майном. Нарешті, університет як інституція має монополію на видачу певних документів: довідок про навчання, підтверджень статусу студента – що в умовах воєнного стану зумовило появу корупційних схем із фіктивними аспірантами та хабарами за вступ. Дискреція проявляється на всіх рівнях діяльності вищих навчальних закладів. Непрозорі критерії оцінювання, суб'єктивний характер творчих конкурсів і внутрішніх іспитів, розподіл коштів – усі ці процеси супроводжуються надмірною дискрецією. Реєстр корупційних ризиків вищої освіти вказує на це у різних напрямках університетської діяльності: від вступу до захисту кваліфікаційних робіт, від нарахування премій до розпорядження майном університету [35].

Важливою проблемою залишається також вимір довіри студентів до закладів освіти, толерантності до порушень академічної доброчесності та низької антикорупційної культури у вищій освіті. Коли 51,7% студентів знають про хабарництво під час іспитів, написання дипломних робіт є відкритим бізнесом, а за вступ можна заплатити – це закріплює корупцію як неформальну норму.

Подолання цієї норми потребує як удосконалення формальних норм, так і підвищення довіри в академічному середовищі та формування нових цінностей. Саме тому в наступному підрозділі будуть розглянуті наявні нормативно-правові акти, механізми та практичні інструменти, спрямовані на формування антикорупційної культури у вищій освіті.

3.2 Нормативно-правові та інституційні інструменти запобігання корупції та формування антикорупційної культури у вищій освіті в Україні

Вища освіта в Україні характеризується значними корупційними ризиками на різних рівнях: від взаємодії студентів із викладачами до управлінських рішень керівництва університетів. У попередньому підрозділі було встановлено, що така ситуація пов'язана з низкою причин. До них можна віднести монополію під час управління закладом освіти, широку дискрецію у прийнятті рішень на різних рівнях, часто лише формальну підзвітність, толерантність до недоброчесності й корупції та низьку довіру до освітніх інституцій загалом. Низька довіра до інституцій є елементом теорії колективної дії. Міхаель Джонстон у своїй праці «First, Do No Harm – Then, Build Trust: Anti-Corruption Strategies in Fragile Situations» вказує, що інституційні реформи та зміни можуть бути неефективними без довіри громадян до них [87, с. 5]. Це створює потребу в роботі уряду щодо її підвищення та формування культури антикорупційних цінностей одночасно із запровадженням інституційних змін. У цьому підрозділі ми проаналізуємо наявні механізми та інструменти для зменшення корупції у вищій освіті та формування антикорупційної культури.

Чинне законодавство у сфері вищої освіти України формує систему протидії корупції як на структурному, так і на культурному рівні. Ключовими нормативними актами цієї системи є Закон «Про освіту» та Закон «Про вищу освіту». Обидва нормативні акти закріплюють антикорупційні та доброчесні принципи як засади державної освітньої політики. Стаття 6 Закону «Про освіту» містить розгорнутий перелік принципів освітньої діяльності. Серед них безпосереднє антикорупційне значення мають: прозорість і публічність прийняття та виконання управлінських рішень, відповідальність і підзвітність закладів освіти перед суспільством, академічна доброчесність, інституційне відокремлення функцій контролю (нагляду) та функцій забезпечення

діяльності закладів освіти та нетерпимість до проявів корупції і хабарництва [34]. Останній принцип є особливо важливим у контексті формування антикорупційної культури. Він перетворює нетерпимість до корупції на ціннісну установку, яку система освіти має виховувати в освітньому середовищі. Крім того, такий принцип, як «формування усвідомленої потреби в дотриманні Конституції та законів України, нетерпимості до їх порушення», закріплює обов'язок закладів освіти формувати правову культуру. Український науковець І.В. Клименко вказував, що правова культура лежить в основі антикорупційних цінностей, адже неможливо сформувати негативне ставлення до корупції без розуміння цінності права [9, с. 136].

Закон «Про вищу освіту» закріпив систему управління закладами вищої освіти. Відповідно до розділу 7 управлінська архітектура ЗВО включає керівника (ректора), вчену раду, вищий колегіальний орган громадського самоврядування та наглядову раду. Стаття 34 наділяє ректора надзвичайно широкими повноваженнями. Він організовує діяльність закладу, вирішує питання фінансово-господарської діяльності, затверджує структуру та штатний розпис, є розпорядником майна і коштів, призначає та звільняє всіх працівників і визначає їхні функціональні обов'язки. Фактично ректор концентрує в своїх руках одночасно фінансову, кадрову та організаційну владу. Вчена рада, визначена статтею 36 Закону «Про вищу освіту», теоретично має врівноважувати цю систему. Вона визначає стратегію розвитку, ухвалює фінансовий звіт, затверджує освітні програми та визначає систему внутрішнього забезпечення якості. Однак існує ключова структурна проблема: відповідно до частини 6 статті 36 рішення вченої ради вводяться в дію керівником закладу. Якщо він знайде підстави для затягування або оскарження рішень вченої ради, то може просто не затверджувати їх. І таким чином колегіальний орган перетворюється на дорадчий. Крім того, склад вченої ради формується так, що ректор, його заступники та керівники факультетів входять до неї за посадами (ч. 3 ст. 36) [29]. Оскільки саме ректор призначає своїх заступників і суттєво впливає на призначення деканів,

більшість членів вченої ради залежать від нього. Вибори виборних представників від кафедр теоретично незалежні. Але в умовах, коли ректор контролює навантаження та преміювання викладачів, реальна незалежність цих представників є обмеженою. Відповідно до Реєстру корупційних ризиків у вищій освіті, саме через це виникає ризик використання службового становища з метою впливу на викладачів та співробітників [35]. Вищий колегіальний орган скликається не рідше ніж один раз на рік і заслуховує звіт ректора і має право ініціювати дострокове припинення повноважень керівника [29]. На практиці ж щорічне зібрання часто є разовою подією, що проходить у форматі звіту без реального контролю. Відсутність постійно діючого виконавчого органу самоврядування та залежність його делегатів від адміністрації унеможливають систематичну підзвітність.

Закон «Про вищу освіту» також передбачає створення наглядової ради ЗВО, яка здійснює нагляд за управлінням майном університету. Члени наглядової ради мають право аналізувати й оцінювати діяльність закладу та його керівника, контролювати використання кошторису, а також вносити засновнику подання про відкликання керівника. Проте наглядова рада ЗВО створюється за рішенням засновників ЗВО відповідно до статті 37 Закону. Це суттєвий нюанс у законодавстві, який обмежує поширення цього контролюючого органу та його реальний вплив. На практиці наглядові ради існують не в усіх університетах, і їхній реальний вплив різниться. Навіть у ЗВО, де існують наглядові ради, їхні повноваження обмежені. Наприклад, рекомендації щодо кошторису є обов'язковими для розгляду ректором, проте не є обов'язковими для виконання (ч. 3 ст. 37) [29]. Таким чином, попри формально розгалужену структуру управління, закон створює умови для концентрації реальної влади в руках ректора. Він має широкі формальні повноваження, залежний від нього колегіальний орган, необов'язкову для створення наглядову раду та збори самоврядування, що часто відбуваються у форматі звіту. З точки зору формування антикорупційної культури надмірна концентрація влади є особливо шкідливою, оскільки викладачі і студенти

засвоюють, що лояльність до керівництва важливіша за дотримання правил. Така культура відтворює толерантність до корупції як норму.

Законодавче регулювання вищої освіти створює широкий простір для суб'єктивного прийняття рішень без чітко визначених правил – дискреції.

Наприклад, стаття 6 Закону «Про вищу освіту» визначає, що атестація здобувачів освіти здійснюється екзаменаційною комісією відповідно до положення, затвердженого вченою радою ЗВО. Закон не встановлює уніфікованих критеріїв оцінювання, не визначає форм проведення іспитів, не вимагає анонімності. Кожен університет самостійно визначає, як відбувається атестація [29]. Саме ця норма є законодавчою основою суб'єктивності оцінювання, яку Реєстр корупційних ризиків зазначає як одне з ключових джерел хабарництва [35].

Стаття 44 щодо вступу частково вирішує проблему корупційних ризиків під час прийому на бакалаврат, прив'язуючи конкурсний бал до результатів зовнішнього незалежного оцінювання. Водночас ця стаття залишає простір для дискреції, адже вага балу за творчий конкурс може становити до 60% конкурсного бала, а правила їх оцінювання встановлюються вченою радою кожного ЗВО окремо. Частина 10 цієї ж статті вказує, що вступ на здобуття магістерського рівня може включати вступні іспити в закладі вищої освіти, де суб'єктивне оцінювання комісією стає визначальним [29]. Широка дискреція є одним із найпотужніших чинників, що перешкоджають формуванню антикорупційної культури. Коли правила є непрозорими та застосовуються ситуативно, учасники освітнього процесу шукають неформальні шляхи вирішення питань. І саме так корупційна поведінка стає культурною нормою.

Системне внутрішнє забезпечення якості освіти, описане в статті 16, теоретично обмежує дискрецію через вимогу «щорічного оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних і педагогічних працівників закладу вищої освіти та регулярне оприлюднення результатів таких

оцінювань на офіційному веб-сайті закладу вищої освіти, на інформаційних стендах та в будь-який інший спосіб» [29]. Але закон не деталізує, як саме має проводитися це оцінювання, це повноваження делегується університетам. За такою ж логікою університет зобов'язаний «забезпечувати дотримання академічної доброчесності», але конкретні механізми залишаються на розсуд університету.

Важливим механізмом запобігання корупції у вищій освіті є контроль за діяльністю університетів, зокрема державний, студентський і громадський. Відповідно до статті 34 Закону «Про вищу освіту», керівник закладу освіти щороку звітує перед засновником і вищим колегіальним органом громадського самоврядування, а звіт підлягає внесенню до Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО) та розміщенню на сайті університету. Стаття 16 зобов'язує університети також забезпечити «публічність інформації про освітні програми» [29].

Закон «Про освіту» у статті 41 запроваджує трирівневу систему забезпечення якості освіти: внутрішню (на рівні закладу), зовнішню (через НАЗЯВО та інші органи) та систему забезпечення якості діяльності самих контролюючих органів. До інструментів підвищення якості освіти належать: ліцензування, акредитація, інституційний аудит, громадський нагляд, моніторинг якості освіти. Національне агентство забезпечення якості вищої освіти щороку готує доповідь про якість вищої освіти. Студентське самоврядування має право брати участь у заходах із забезпечення якості вищої освіти та погоджує ключові рішення щодо відрахування, переведення та поселення в гуртожиток. Відповідно до статті 71 закону «Про освіту» суб'єкти громадського нагляду також мають право проводити моніторинг якості результатів навчання, розподілу витрат на освіту та цільового використання коштів, а також оприлюднювати результати таких моніторингів [34].

Попри цей перелік, підзвітність у вищій освіті часто залишається формальною. По-перше, оприлюднення інформації не є показником її фактичної доступності та зрозумілості. Публікація фінансових звітів у базах даних технічно виконує вимогу закону, але не забезпечує реального контролю, якщо ці звіти подаються у невідповідних форматах або без достатньої деталізації. По-друге, у законі відсутні норми щодо захисту викривачів. Учасники освітнього процесу, які повідомляють про корупцію, залишаються вразливими до рішень щодо відрахування або звільнення. По-третє, НАЗЯВО перевіряє наявність процедур і документів, а не фактичну поведінку викладачів та адміністрації. Крім того, студентське самоврядування, незважаючи на значний перелік повноважень у статті 40 Закону «Про вищу освіту», має обмежені можливості для реального впливу. Адміністрація університетів зобов'язана погоджувати з студентським самоврядуванням певні рішення, але не зобов'язана виконувати його рекомендації. Також їхню незалежність обмежує фінансова прив'язка до університету, адже кошти виділяє все ще рада. Таким чином, сформована система підзвітності не завжди забезпечує підвищення якості освіти та запобігання корупції.

Якщо інституційні механізми підзвітності переважно спрямовані на обмеження зловживань адміністративного характеру, то формування антикорупційної культури серед безпосередніх учасників освітнього процесу забезпечується насамперед через інститут академічної доброчесності. Стаття 42 Закону «Про освіту» визначає академічну доброчесність як «сукупність етичних принципів та визначених законом правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень» [34].

Закон детально визначає, що входить до академічної доброчесності для всіх учасників освітнього процесу. Для викладачів це об'єктивне оцінювання

результатів навчання та надання достовірної інформації. Це норма, спрямована проти корупційної практики маніпуляції оцінками. Для здобувачів освіти – самостійне виконання навчальних завдань є нормативною заборороною купівлі кваліфікаційних робіт. Закон також перелічує види порушень академічної доброчесності: плагіат, самоплагіат, фабрикацію та фальсифікацію даних, списування, обман, хабарництво, необ'єктивне оцінювання. Включення хабарництва до цього переліку є важливим, адже воно прирівнює корупційну поведінку до академічних порушень і створює подвійну підставу для відповідальності.

Крім того, закон встановлює відповідальність за порушення академічної доброчесності. Для студентів покарання за порушення варіюють від повторного проходження оцінювання до відрахування. Для викладачів – від позбавлення наукового ступеня до позбавлення права займати педагогічні посади.

У грудні 2025 року Верховна Рада прийняла Закон «Про академічну доброчесність», який буде введено в дію у липні 2026 року. Метою закону є підвищення культури доброчесності в освітньому середовищі та утвердження цінностей академічної доброчесності в суспільстві. Стаття 12 Закону зобов'язує всі заклади вищої запровадити внутрішню систему забезпечення академічної доброчесності, що включає: внутрішню політику щодо формування, забезпечення та популяризації академічної доброчесності, вимоги до створення та оцінювання академічних творів, повноваження відповідальних осіб та процедуру розгляду повідомлень про порушення академічної доброчесності. За наявності органу студентського самоврядування політики академічної доброчесності, розроблені керівництвом, мають узгоджуватися з ним. Важливим кроком є зобов'язання закладів вищої освіти проводити освітні заходи для підвищення обізнаності всіх учасників освітнього процесу щодо цінностей і принципів академічної

добročесності [28]. Етичні принципи та стандарти академічної доброчесності тісно переплітаються з формуванням антикорупційної культури [4, с.89].

Академічна доброчесність є ефективним інструментом формування антикорупційної культури у вищій освіті, оскільки діє через формування ціннісних установок. Національне агентство із питань запобігання корупції активно співпрацює із закладами вищої освіти для поширення цих цінностей. Наприклад, у 2025 році навчальна дисципліна «Антикорупція та доброчесність» викладалася у 91 закладі вищої освіти та охопила близько 9 тисяч учасників [36]. Попередньо цю програму пілотували у 10 вишах, де її вивчали близько 800 студентів. Після проходження курсу 87% студентів вказали на її користь і необхідність [43].

Протягом 2025 року НАЗК також провело серію стратегічних сесій для представників усіх рівнів освіти. Під час сесій головною темою обговорень було забезпечення доброчесності в освітньому середовищі [2]. У рамках проєкту «Партнерство «Відкритий Уряд» була запущена пілотна версія Рекомендацій щодо прозорості та доброчесності у п'яти університетах. Ці методичні рекомендації включають інструменти трансформації різних сфер закладів освіти: від запровадження електронної системи навчання до впровадження планового навчання співробітників з питань академічної доброчесності [32]. Крім того, НАЗК створило спеціальну навчальну платформу Study.NAZK, на якій розміщені навчальні матеріали для освітян. Зокрема, такі курси, як «6 кроків до доброчесності», курс для викладачів дисципліни «Антикорупція та доброчесність», «Навчати(ся): що розповісти про доброчесність на уроці» [17].

Важливим інструментом запобігання корупції та формування антикорупційної культури є інститут уповноваженого. Згідно зі статтею 13-1 Закону «Про запобігання корупції» в установах та організаціях, що належать до сфери управління державного органу, створюється мережа уповноважених підрозділів та осіб з питань запобігання та виявлення корупції. Уповноважена

особа є підзвітною керівнику закладу освіти, водночас керівник університету забезпечує незалежність її діяльності. Діяльність антикорупційного уповноваженого охоплює контроль і оцінку корупційних ризиків, врегулювання конфлікту інтересів, моніторинг декларацій, а також роботу з повідомленнями про корупцію та викривачами. Багато закладів вищої освіти одночасно із запровадженням посади антикорупційного уповноваженого також ухвалили власні антикорупційні програми [1]. Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого затвердив план заходів на 2026 рік, серед яких до завдань уповноваженого належать проведення навчальних зустрічей зі студентами, створення методологічних матеріалів для викладачів [24]. Національний технічний університет «КПІ» затвердив обов'язкове періодичне навчання з питань запобігання і виявлення корупції, організація якого покладається на антикорупційного уповноваженого [1].

Попри закріплений у законі статус, аналітичне дослідження НАЗК (2022) виявило, що ефективність інституту антикорупційного уповноваженого значною мірою залежить від організаційних чинників. Передумовою формування антикорупційної культури є обізнаність усіх учасників освітнього процесу щодо діяльності та ролі уповноважених. Дані дослідження на основі п'яти закладів вищої освіти свідчать про те, що 63,7% студентів ніколи не взаємодіяли з уповноваженими, а 26,3% взагалі не знали про існування такої посади [3, с. 14]. Дослідники пов'язують це з низькою поінформованістю студентства та відсутністю інформаційних заходів. Формування антикорупційної культури неможливе без реальної інтеграції уповноваженого в навчальний процес.

У контексті формування антикорупційної культури необхідно підвищувати довіру студентів до системи освіти загалом. Ефективний і дієвий захист викривачів корупції є важливим елементом цього процесу. Якщо учасники освітнього процесу вірять, що можуть повідомити про корупцію й отримати захист від потенційних негативних наслідків для себе, то кількість

повідомлень про порушення зростатиме. Натомість відсутність реального захисту викривачів відтворює культуру мовчання, у якій корупція залишається невидимою й нормалізованою. Закон «Про запобігання корупції» визначає викривача як «особу, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомила про можливі факти корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їй відома у зв'язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням нею служби чи навчання» [31]. Студент чи працівник закладу вищої освіти може повідомити про корупцію через внутрішні канали, керівника або безпосередньо антикорупційного уповноваженого, а також через регулярні та зовнішні канали.

Кожен університет самостійно повинен забезпечити ефективну систему захисту викривачів та підвищувати обізнаність академічної спільноти щодо цієї теми. Для цього заклади освіти ухвалюють статuti, програми і спеціальні положення. Наприклад, Державний університет економіки та технологій затвердив Положення про забезпечення прав викривачів і гарантій їх захисту [26]. У 2025 році у Києво-Могилянській академії відбулася V щорічна конференція: «Викривачі корупції в Україні», метою якої було зміцнення міжінституційної співпраці, обговорення досягнень та нових викликів у цій сфері [18].

На офіційному веб-сайті національного агентства забезпечення якості вищої освіти наведені спеціальні контактні дані: електронна пошта, телефон «гарячої лінії» та адреса агентства, куди можуть бути надіслані повідомлення про порушення. Крім того, НАЗЯВО створило спеціальну форму повідомлення про вчинення корупційних правопорушень [7].

Окреслені механізми формування антикорупційної культури відображаються й у стратегічному плануванні розвитку вищої освіти. Ключовим стратегічним нормативним актом є Стратегія розвитку вищої

освіти в Україні на 2022–2032 роки. Однією з ключових проблем вищої освіти документ визначає «недостатню розвиненість культури академічної доброчесності, толерантне ставлення частини академічної спільноти до корупції та хабарництва у вищій освіті» [40, с. 17]. Для подолання цієї проблеми однією з операційних цілей розвитку вищої освіти є формування нетерпимості учасників освітнього процесу до корупції та порушень академічної доброчесності. Для втілення цієї цілі держава планує запровадити ефективні механізми виявлення порушень і процедури притягнення до академічної відповідальності. Також передбачається цифрова трансформація процесів управління, регулювання та моніторингу в закладах вищої освіти, що має зменшити простір для зловживань завдяки прозорості процедур. На рівні цінностей і культури Стратегія ставить за мету сформувати у здобувачів вищої освіти повагу до прав людини, правових норм і суспільного договору, а також сприяти розвитку студентського самоврядування як інструменту реального представництва інтересів студентів. Показником досягнення відповідної стратегічної цілі визначено збільшення питомої ваги учасників освітнього процесу, які не спостерігали проявів корупції, дискримінації та академічної недоброчесності, — на 3% на кожному етапі реалізації Стратегії порівняно з першим дослідженням [40, с. 21-22]. Стратегія розвитку вищої освіти є важливим сигналом пріоритетів держави у сфері антикорупційної культури. Водночас її ефективність залежатиме від того, чи будуть операційні плани її реалізації наповнені конкретними освітніми заходами, а не лише інституційними реформами.

Отже, в Україні існує комплексна система формування антикорупційних цінностей у закладах вищої освіти. Законодавство, зокрема закони «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про запобігання корупції» та новий Закон «Про академічну доброчесність», створює нормативний фундамент, закладаючи нетерпимість до корупції та правову культуру як обов'язкові принципи державної освітньої політики. Держава послідовно впроваджує інструменти формування антикорупційної культури через

масштабування навчальних дисциплін («Антикорупція та доброчесність»), цифровізацію (платформа Study.NAZK, онлайн платформи для відслідковування звітів, активне використання веб-сайтів ЗВО), та різноманітні проєкти, що включають проведення тренінгів, семінарів, лекцій на теми корупції та доброчесності. Найбільш перспективним інструментом культурних змін залишається інститут академічної доброчесності, який через нові законодавчі вимоги до освітніх заходів поступово набуває виховного характеру. Особливо значущим є те, що Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки чітко вказує на необхідність переходу від суто інституційних обмежень до формування сталої антикорупційної культури.

Водночас можна помітити розрив між встановленими нормами та реальними практиками їх реалізації. Головною перешкодою для викорінення корупційних проявів залишається надмірна концентрація фінансової, кадрової та організаційної влади в руках керівників закладів. Без реального обмеження управлінської монополії ректора довіру академічного середовища буде складно підвищити. А суспільна довіра є необхідною для вкорінення антикорупційної культури. Крім того, такі інструменти, як інститут антикорупційного уповноваженого та захист викривачів, наразі демонструють обмежену ефективність. Уповноважені особи часто залишаються ізольованими від студентського середовища через низьку поінформованість студентів, а потенційні викривачі продовжують керуватися страхом покарання.

3.3. Рекомендації щодо формування антикорупційної культури у вищій освіті та критерії оцінки їх ефективності

Проведений у попередніх підрозділах аналіз демонструє, що система протидії корупції та формування антикорупційних цінностей у вищій освіті України характеризується суттєвим розривом між закріпленими нормами і реальними практиками їх застосування. Законодавство закріплює принципи академічної доброчесності та нетерпимості до корупції, однак структурні

умови університетського управління відтворюють корупційну поведінку. З точки зору теорії принципала-агента, агент, тобто керівництво університету, діє у власних інтересах, оскільки механізми контролю з боку принципала (держави) є недостатніми або формальними. Р. Клітгард наголошував, що корупція є наслідком середовища, в якому реалізується особистий вибір [89, с. 88]. Відповідно до теорії колективної дії, корупційна поведінка відтворюється через раціональне очікування, що інші також діятимуть так само. Б. Ротштейн у праці «Controlling Corruption: The Social Contract Approach» пояснює, що в середовищах з системною корупцією вона стає поведінкою за замовчуванням [110, с. 5]. У сфері вищої освіти це вказує на подвійний вимір проблеми: інституційний і ціннісний. Як наслідок, інституційні реформи залишаються неефективними без роботи з довірою та етичними принципами учасників освітнього процесу. Стійка культурна трансформація можлива лише тоді, коли нові цінності підкріплені відповідними структурними стимулами, а структурні реформи – зміною ціннісних установок [51, с. 898-901]. З огляду на це, рекомендації щодо формування антикорупційної культури у вищій освіті сформовані у цих двох взаємопов'язаних напрямках.

Рекомендація 1. Перерозподіл управлінських повноважень між ректором і вченою радою.

Аналіз розділу 7 Закону «Про вищу освіту» демонструє, що чинний розподіл повноважень керівництва закладів освіти концентрує фінансову, кадрову та організаційну владу в руках ректора. Це створює монополію на управління, яка, відповідно до теорії принципала-агента, є однією з передумов корупції.

Ми пропонуємо законодавчо закріпити розмежування повноважень між ректором і вченою радою. Вчена рада має отримати виключні повноваження щодо ухвалення навчальних планів та освітніх програм, затвердження критеріїв оцінювання, визначення кадрової політики та вирішення питань,

пов'язаних із відрахуванням і переведенням студентів. Натомість повноваження ректора мають зосереджуватися на фінансово-майновому управлінні. Для усунення залежності членів вченої ради від ректора необхідно впровадити процедуру таємного голосування за виборних представників кафедр, які входитимуть до її складу.

Досвід Грузії, розглянутий у підрозділі 2.1, показує, що структурний перерозподіл влади змінює неформальні норми поведінки. Всі учасники освітнього середовища поступово пристосовуються до нових правил, у яких колегіальність і прозорість мінімізують одноосібний тиск. Розмежування академічного та фінансово-господарського управління зменшує можливості адміністративних зловживань, оскільки жодна посадова особа не має абсолютного монопольного контролю. Критеріями ефективності цієї зміни будуть частка рішень вченої ради, введених в дію без затримок з боку ректора, а також частка членів вченої ради, які не мають адміністративних посад (тобто не є завідувачами кафедр).

Рекомендація 2. Єдина цифрова платформа оцінювання з модулем автоматичної перевірки на плагіат.

Широка дискреція під час оцінювання створює умови для хабарництва. Чинний закон дозволяє університетам самостійно визначати критерії, форми та процедури оцінювання, що створює простір для суб'єктивних рішень. Тому запровадження єдиної державної цифрової платформи для проведення підсумкового оцінювання студентів з автоматичною перевіркою на плагіат є необхідною дією для подолання корупційних ризиків. Усі заклади вищої освіти мали б використовувати цю платформу для проведення атестації із обов'язковим внесенням результатів до ЄДЕБО. Таким чином, критерії оцінювання будуть затверджуватися на рівні стандартів вищої освіти для кожної спеціальності. Коли викладач і студент знають, що результати іспитів фіксуються в єдиній системі та можуть бути перевірені, простір для приватних домовленостей зменшується. Ця рекомендація спирається на

попередній успішний досвід запровадження зовнішнього незалежного оцінювання. До індикаторів ефективності нової системи можна віднести частку університетів, приєднаних до цієї платформи, кількість виявлених порушень академічної доброчесності порівняно з попередніми роками, рівень задоволеності студентів, а також об'єктивність оцінювання за результатами опитування.

Рекомендація 3. Інституціоналізація щорічного анонімного оцінювання якості освіти студентами.

Опитування студентів щодо якості викладання проводяться не в усіх закладах вищої освіти. Натомість це важливий превентивний інструмент, який безпосередньо впливає на трансформацію академічного середовища. Пропонується законодавчо закріпити обов'язкове щорічне анонімне оцінювання якості викладання за стандартизованою методологією. Вчена рада має розглядати ці результати та враховувати їх під час підготовки річного звіту.

Цей інструмент має кілька позитивних наслідків. Він створює додаткові канали підзвітності знизу вгору, доповнюючи наявні механізми контролю. Дослідження Коена та Сінгха «Effective student feedback as a marker for student success» підтверджує, що відсутність надійного, чіткого та послідовного зворотного зв'язку позбавляє студентів можливостей для інтелектуального виклику. Коли студенти не мають можливості впливати на якість освіти, у них формується відчуття байдужості, що сприяє пошуку неформальних домовленостей та шляхів розв'язання проблем корупційним шляхом [65, с. 1,2]. Таким чином, щорічне оцінювання якості освіти з боку студентів формує культуру зворотного зв'язку як норму. Здобувачі освіти звикають до того, що їхня думка має значення й підвищує їхню довіру до діяльності ЗВО. Індикаторами ефективності можна зазначити частку університетів, де оцінювання проводитиметься регулярно, частку

університетів, що опубліковують результати, а також динаміку задоволеності студентів якістю викладання.

Рекомендація 4. Зробити курс «Антикорупція та доброчесність» обов'язковим для всіх здобувачів вищої освіти.

Станом на 2025 рік цей курс викладався у 91 закладі вищої освіти і охопив близько 9 тисяч студентів [36]. Кількість ЗВО, що співпрацюють із Національним агентством із запобігання корупції для організації цього курсу, збільшилася порівняно з попередніми роками. Проте це досі залишається незначною часткою від загальної кількості здобувачів вищої освіти в Україні. Тому пропонуємо включити курс «Антикорупція та доброчесність» як обов'язкову навчальну дисципліну до переліку загальних компетентностей усіх стандартів вищої освіти. Це забезпечить системне викладання цього курсу в усіх університетах незалежно від спеціальності та ставлення адміністрації до теми доброчесності. Такий крок матиме вирішальний вплив на формування антикорупційної культури у сфері вищої освіти. Корупційні дії в закладах освіти часто сприймаються як прийнятні неформальні практики, що вже стали частиною освітнього середовища. Через поширення знань про наслідки корупції, її деструктивний вплив на всі сфери діяльності держави та формування чіткого розуміння того, як їй протидіяти, обов'язковий курс має стати інструментом цілеспрямованого виховання нової свідомості. Кузнецова Л.В. у статті «Філософсько-правові роздуми щодо формування антикорупційної культури в українському суспільстві» пише: «Сама антикорупційна культура не матиме права на існування без антикорупційного виховання та самовиховання. На формування антикорупційної культури та антикорупційного виховання впливають як рівень правової культури, так і ступінь правової пропаганди» [14, с. 1]. Теорія В. В. Ноніка пояснює цілий алгоритм антикорупційного виховання, де першим кроком є ознайомлення із сутністю корупції, її проявами, масштабами та шкідливими наслідками для суспільних відносин. А також

уміння її розпізнавати [20, с. 94]. Індикаторами ефективності можна вважати частку університетів, де курс є обов'язковим, частку студентів, які пройшли курс, а також результати оцінювання антикорупційних компетентностей студентів до та після курсу.

Рекомендація 5. Включення обов'язкового модуля про антикорупційного уповноваженого до курсу «Антикорупція та доброчесність».

Аналітичне дослідження НАЗК (2022) зафіксувало, що 26,3% студентів не знають про посаду антикорупційного уповноваженого у своєму університеті, а 63,7% ніколи з ним не взаємодіяли [3, с. 14]. Це свідчить про те, що інститут уповноваженого існує радше як формальна вимога закону, а не як реальний інструмент антикорупційної культури. З огляду на це, пропонуємо доповнити обов'язковий курс «Антикорупція та доброчесність» окремим модулем, присвяченим ролі антикорупційних уповноважених і каналам взаємодії з ними. Модуль має включати практичне завдання, наприклад, змоделювати ситуацію повідомлення про корупцію та особистої зустрічі з уповноваженим. Така інтеграція інституту уповноваженого безпосередньо у навчальний процес дозволить реалізувати на практиці алгоритм антикорупційного виховання В. В. Ноніка. Через моделювання реальних корупційних ситуацій студенти переходять до аналітично-оцінного та поведінково-регулятивного етапів: вони самостійно розробляють стандарти безпечної та доброчесної поведінки, чітко усвідомлюючи алгоритм дій у разі виникнення корупційної ситуації [20, с. 94]. До індикаторів ефективності можна віднести частку студентів, обізнаних про антикорупційного уповноваженого, та кількість звернень до уповноваженого від усіх учасників освітнього процесу.

Рекомендація 6. Розширення реальних повноважень органів студентського самоврядування.

Закон «Про вищу освіту» формально наділяє студентське самоврядування широкими повноваженнями, однак їхня практична реалізація обмежена певними чинниками. По-перше, рішення студентського самоврядування мають рекомендаційний, а не обов'язковий характер, тому адміністрація зобов'язана їх розглянути, але не зобов'язана їх виконати. По-друге, фінансування органів студентського самоврядування здійснюється університетом, що створює пряму залежність. Тому пропонується запровадити право студентського самоврядування ініціювати незалежний аудит окремих статей бюджетів закладів вищої освіти. Наприклад, витрати на утримання гуртожитів або розподіл стипендіального фонду. Аудит має проводитися незалежною організацією, обраною студентським самоврядуванням, а його результати підлягатимуть обов'язковому оприлюдненню та розгляду наглядовою радою університету. Також рекомендується надати студентському самоврядуванню право вето на окремі види рішень із можливістю скасування його більшістю голосів вченої ради. Крім того, пропонується визначити фіксований відсоток коштів університету, який має виділятися на діяльність та ініціативи студентського самоврядування.

Активна участь у студентському житті має важливу виховну функцію. Студенти, які беруть участь в реальному прийнятті рішень і контролі за їх виконанням, засвоюють антикорупційні норми на практиці. Розширення студентських повноважень – поширена практика в іноземних закладах вищої освіти. У Польщі здобувачі освіти обов'язково входять до керівного складу комісії та залучаються як експерти до кожної оцінювальної групи під час інституційних перевірок [114]. А в Естонії студенти мають право безпосередньо розпоряджатися частиною бюджету закладу освіти [117]. Такі практики формують відчуття відповідальності перед спільнотою та навички протидії тіньовим практикам. Індикаторами ефективності виступатимуть частка університетів, де студентське самоврядування скористалося правом ініціювати аудит, кількість рішень адміністрації, заблокованих або змінених

унаслідок вето студентського самоврядування, частка студентів, які вважають, що їхня думка реально впливає на рішення університету.

Отже, успішна трансформація академічного середовища та формування антикорупційної культури можливі лише за умови одночасного впровадження інституційних реформ і зміни цінностей усіх учасників освітнього процесу. До структурно-інституційних змін належать чітке розмежування повноважень між ректорами та вченими радами, перехід на єдину цифрову платформу оцінювання з автоматичним контролем плагіату, а також розширення повноважень студентського самоврядування. Натомість освітні інструменти спрямовані на виховання нульової толерантності до корупції. Цей напрям передбачає запровадження наявного курсу «Антикорупція та доброчесність» (із практичним модулем про роботу антикорупційних уповноважених) як обов'язкового для всіх здобувачів освіти, а також впровадження щорічного анонімного оцінювання якості викладання студентами.

Кожна із запропонованих ініціатив спирається на успішний міжнародний досвід (Польщі, Естонії, Грузії) або позитивні вітчизняні кейси (ЗНО) та містить чіткі індикатори ефективності для моніторингу результатів. У підсумку, запропоновані зміни дозволять створити академічне середовище з високою антикорупційною культурою, де доброчесність є поведінкою за замовчуванням.

ВИСНОВОК

Корупція є складним суспільно-політичним феноменом, зумовленим багатовимірністю її причин, проявів і наслідків. Науковці, міжнародні організації, законодавство різних держав та різні теоретичні школи мають відмінне розуміння того, що таке корупція. Теорія принципала-агента пояснює логіку корупційної поведінки через системи стимулів. Функціоналістський підхід С. Хантінгтона розглядає корупцію як закономірний супутник модернізації. Інституційна теорія Д. Норта показує, що корупція функціонує через викривлені процедури, стимули та пріоритети. Теорія раціонального вибору Г. Беккера пояснює, чому зростання суворості покарань без підвищення невідворотності відповідальності не дає ефекту. Ключовою теоретичною рамкою дослідження стала теорія колективної дії, яка розглядає корупцію як раціональну відповідь на очікувану поведінку інших. Адже саме вона обґрунтовує необхідність системної трансформації цінностей академічного середовища. Інституційна теорія у поєднанні з теорією принципала-агента використовувалася як інструмент для оцінки корупційних ризиків у вищій освіті та ефективності конкретних механізмів антикорупційної політики.

Вища освіта впливає на формування антикорупційних цінностей через взаємопов'язані механізми. Перший – формування моральних орієнтирів. Спираючись на теорію морального розвитку Л. Кольберга можна стверджувати, що університетський період є критичним для формування моралі як власних переконань. Другий механізм включає зміцнення довіри. Відповідно до Р. Патнема, саме узагальнена довіра, тобто впевненість у тому, що інші дотримуватимуться норм, підриває раціональність корупції як індивідуальної стратегії. Третій механізм – обізнаність і готовність протидіяти корупції. Освіта надає необхідні знання про права і обов'язки громадянина, сутність корупції, її наслідки та методи протидії їй.

В результаті аналізу наукової літератури (Дж.Поуп, І.В.Клименко, О.Ю.Бусол) було сформовано робоче визначення антикорупційної культури у

вищій освіті як сукупність норм, цінностей, сталих практик і взаємних очікувань, які в комплексі роблять корупційну поведінку соціально та нормативно неприйнятною, а також раціонально не вигідною. Для її аналізу використовується трирівнева модель антикорупційної культури. Інституційний рівень – це формальні структури і процедури університету. Педагогічний рівень включає зміст і методи навчання. Поведінковий рівень охоплює норми та цінності, які транслуються через повсякденну поведінку учасників освітнього процесу та реальне ставлення до порушень. Для ефективного формування антикорупційної культури у вищій освіті мають ухвалюватися рішення щодо змін на кожному з цих рівнів.

Аналіз міжнародного досвіду Польщі, Естонії та Грузії демонструє, що ці країни відтворюють схожу логіку обмеження монополії, зменшення дискреції та підвищення підзвітності у вищій освіті. Польська модель спирається на активну співпрацю Центрального антикорупційного бюро із закладами вищої освіти, законодавчо закріплені норми доброчесності та незалежну акредитаційну комісію. Характерними особливостями Польщі є обов'язкова реєстрація дисциплінарних порушень у спеціальному електронному реєстрі, відсутність строку давності для академічних порушень та залучення студентів як повноправних суб'єктів перевірок університетів. Грузія продемонструвала приклад радикальних системних реформ для формування антикорупційної культури. Особливостями такого підходу є фінансування ЗВО на основі студентських грантів, закріплений розподіл повноважень між Академічною радою, Представницькою радою та керівником, а також обов'язкові студентські квоти в цих керівних органах. Естонська модель впроваджує етику як невід'ємний елемент вищої освіти. Прозоре фінансування на основі показників ефективності, обов'язкові відкриті конкурси для всього академічного персоналу, регулярне оцінювання кожного викладача, обов'язкові курси з етики для всіх студентів бакалаврату та інклюзивне бюджетування, яке дозволяє студентам розпоряджатися

частиною бюджету закладу, – усе це разом формує середовище, в якому корупційна поведінка є складною і ціннісно суперечливою.

Система вищої освіти України має достатньо розвинене законодавче підґрунтя для формування антикорупційної культури. Закони «Про освіту», «Про вищу освіту» та «Про запобігання корупції», Стратегія розвитку вищої освіти на 2022–2032 роки та новий Закон «Про академічну доброчесність» (2025) створюють нормативний фундамент. Також активно масштабуються освітні інструменти: поширення дисципліни «Антикорупція та доброчесність», обов’язкові курси з академічної доброчесності, регулярні тренінги, зустрічі та лекції з питань запобігання корупції. Університети все частіше створюють власні антикорупційні програми у співпраці з антикорупційними уповноваженими. Попри це, вища освіта входить до п’ятірки найбільш корумпованих сфер в Україні за результатами дослідження НАЗК 2025 року. Законодавство залишає суттєвий простір для суб’єктивного оцінювання та концентрує більшість управлінських повноважень у руках ректора. При цьому студентське самоврядування та наглядові ради часто функціонують лише формально, без реальної можливості впливу. А найбільш поширеною корупційною практикою залишається хабарництво під час іспитів і захисту кваліфікаційних робіт. Усе це є показником того, що антикорупційна культура вищої освіти в Україні потребує посилення.

Для цього рекомендується запровадити низку змін:

1. Законодавчо розмежувати повноваження між ректором і вченою радою із наданням останній виключних повноважень щодо навчальних планів, критеріїв оцінювання та кадрової політики, а також запровадити таємне голосування при виборах до вченої ради.
2. Запровадити єдину державну цифрову платформу оцінювання студентів із автоматичною перевіркою на плагіат і обов’язковим внесенням результатів до ЄДЕБО.
3. Надати студентському самоврядуванню право ініціювати незалежний аудит окремих статей університетського бюджету, право вето на окремі

рішення адміністрації та встановити фіксований відсоток коштів, виділених на студентські ініціативи.

4. Включити дисципліну «Антикорупція та доброчесність» як обов'язкову для всіх закладів вищої освіти.
5. Доповнити існуючий курс «Антикорупція та доброчесність» модулем про антикорупційного уповноваженого.
6. Законодавчо закріпити обов'язкове щорічне оцінювання якості викладання з обов'язковою публікацією результатів та розглядом вченою радою.

Загалом, вища освіта в Україні має сильний потенціал стати рушієм антикорупційних змін. І законодавче підґрунтя для цього вже закладено. Вирішальним є те, чи перетворяться ці формальні норми на реальні практики поведінки. Запровадження запропонованих змін – реформи управлінської архітектури закладів вищої освіти, збільшення ролі студентського самоврядування та системної просвітницької роботи – допоможе посилити трансформацію культури вищої освіти. Зрештою, антикорупційна культура формується системно, через щоденні рішення, очікування і взаємодії всередині академічної спільноти. Саме тому кінцева мета антикорупційного реформування вищої освіти є створення середовища, в якому доброчесність є внутрішньою нормою кожного учасника освітнього процесу.

Список використаних джерел:

1. Антикорупційна програма Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського” | КПІ ім. Ігоря Сікорського. *КПІ ім. Ігоря Сікорського*. URL: https://kpi.ua/anticor-programm#_Toc145584793.
2. Антикорупційна просвіта: НАЗК презентувало Стратегію розвитку доброчесності в освіті на 2026–2030 роки. *НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antykoriupciyna-prosvita-nazk-prezentovalo-strategiyu-rozvytku-dobrochesnosti-v-osviti-na-2026-2030-roky/>.
3. Антикорупційний уповноважений закладу вищої освіти. URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/Antykoriupciy-nyu-_upovnovazhenyy-_zakladu_vyshhoi-_osvity_analitychne.pdf.
4. Буравська А. Академічна доброчесність в системі правових засобів протидії корупції у сфері освіти та науки. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*. 2021. Т. 2, № 13. С. 88–93. URL: <https://jvestnik-sss.donnu.edu.ua/article/view/11238>.
5. Бусол О. Антикорупційна культура суспільства та індивідууму в мінімізації проявів корупційної злочинності. *National law journal: theory and practice*. 2015. С. 91–95. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/91_95_Antykoriupciyna%20kultura%20su95spilstva%20ta%20IndivIduumu%20v%20mInImIzatsII%20proyavIv%20koriupciynoI%20zlochinnosti.pdf.
6. Дипломні, курсові, реферати на замовлення. *Na5ku*. URL: <https://na5ku.com.ua>.
7. Запобігання корупції – Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти. *Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти*. URL: <https://naqa.gov.ua/запобігання-корупції/>.
8. За які суми житомирським студентам пропонують купити курсові та дипломні роботи, і наскільки це законно. *Суспільне Житомир*. URL: <https://suspilne.media/zhytomyr/688760-za-aki-sumi-zitomirskim-studentam-proponuut-kupiti-kursovi-ta-diplomni-roboti-i-naskilki-ce-zakonno/>.
9. Клименко І. Формування антикорупційної культури особистості майбутнього правоохоронця в системі вищих навчальних закладів МВС України. *Проблеми сучасної психології*. 2017. № 37. С. 131–141. URL: <https://problemps.kpnu.edu.ua/article/view/157006>.
10. Корупція в Україні 2025: розуміння, сприйняття, поширеність. Нац. Агентство з питань запобігання корупції. 161 с. URL: <https://nazk.gov.ua/pdfjs/?file=/wp-content/uploads/Pages/5f/19/5f198a9f41c0bc2040ca44d72847a962f71d3979fe98d7fedc363f87ccfec2a48852901.pdf>.
11. Корупція в університетах: професори і завідувачі кафедр брали хабарі за захист дисертацій. *НЕНЬКА ІНФО*. URL: <https://nenka.info/korupciya-v-universytetah-profesory-i-zaviduvachi-kafedr-braly-habari-za-zahyst-dysertaczij/>.

12. Корупція у вищих навчальних закладах: причини виникнення та шляхи подолання / Є. Пашенко та ін. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 11. С. 164–167. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-11/34>.
13. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) : Конвенція Ради Європи від 27.01.1999 № ETS173 : станом на 18 жовт. 2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_101#Text.
14. Кузнецова Л. Філософсько-правові роздуми щодо формування антикорупційної культури в українському суспільстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Т. 3, № 5. С. 444–448. URL: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.3.66>.
15. Львів'янин викритий на хабарі за вступ до університету - Голос Сокальщини - Sokal Voice. *Голос Сокальщини - Sokal Voice*. URL: <https://golossokal.com.ua/podii/lviv-ianyn-vykrytyy-na-khabari-za-vstup-do-universytetu.html>.
16. «Мільйони з повітря»: Ректор КНУ став власником елітної квартири, на яку не мав грошей. *Слідство.Інфо*. URL: <https://www.slidstvo.info/articles/milyony-z-povitria-rektor-knu-stav-vlasnykom-elitnoi-kvartyry-na-iaku-ne-mav-hroshey/>.
17. Навчання для освітян | Study.NAZK. *Home - Study | NAZK*. URL: <https://learning.nazk.gov.ua/course-category/navchannya-dlya-osvityan/>.
18. Національний університет «Києво-Могилянська академія» – Викривачі корупції в Україні: у Могилянці відбулася V щорічна конференція. *Національний університет «Києво-Могилянська академія» – Національний університет «Києво-Могилянська академія»*. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/news/5894-vykryvachi-koruptsii-v-ukraini-u-mohyli-antsi-vidbulasia-v-shchorichna-konferentsiia>.
19. Новації та «системний гаплік»: куди йде українська освіта після 30 років реформ - Спільне Commons. *Спільне Commons*. URL: <https://commons.com.ua/uk/novaciyi-ta-sistemnij-gaplik-kudi-jde-ukrayinska-osvita-pisl-ya-30-rokiv-reform/>.
20. Нонік В. В. Антикорупційне виховання як інструмент антикорупційної стратегії держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 7, квіт. С. 91–95. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/7_2019/17.pdf.
21. Норт Д. Інституції, інституційна зміна і функціонування економіки / пер. з англ І. Дзюб. Київ : Основи, 2000. 198 с. URL: <https://file.lib.in.ua/pdf/north-douglass-instytuttsii-instytutsiina-zmina-ta-funktsionuvanni-a-ekonomiky.pdf>.
22. Освітнянку з Черкащини підозрюють у отриманні хабаря за допомогу в уникненні мобілізації. *Суспільне Media*. URL: <https://suspilne.media/cherkasy/1214428-osvitanku-z-cerkasini-pidozruut-u-otrimanni-habara-za-dopomogu-v-uniknenni-mobilizacii/>.
23. Паянок Т. М., Параниця Н. В., Несененко М. С. Освітні етапи формування антикорупційної свідомості молоді. *Інвестиції: практика та досвід*. 2025. № 10. С. 135–140. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.10.135>(дата звернення: 04.06.2026).
24. ПЛАН заходів на 2026 рік : УПОВНОВАЖ. ПІДРОЗДІЛ З ПИТАНЬ ЗАПОБІГАННЯ ТА ВИЯВЛЕННЯ КОРУПЦІЇ НАЦ. ЮРИД. УН-ТУ ІМ.

- ЯРОСЛАВА МУДРОГО. URL:
<https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2026/03/plan-zahodiv-na-2026-rik.pdf>.
25. Платон. Держава / пер. з давньогрец Д. Коваль. Київ : Основи, 2000. URL:
<http://litopys.org.ua/plato/plat04.htm>.
26. Положення про забезпечення прав викривачів та гарантій їх захисту у державному університеті економіки і технологій : Положення від 20.08.2021. URL:
https://www.duet.edu.ua/uploads/normbase/244/pol_vikr.pdf.
27. "Прайс" на освіту: які в Україні "розцінки" на іспити, дипломи й відстрочку від мобілізації. 24 Канал. URL:
https://24tv.ua/koruptsiya-universitetah-ukrayini-skilki-koshtuyut-osvitni-poslugi_n3046959.
28. Про академічну доброчесність : Закон України від 18.12.2025 № 4742-IX. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4742-20#Text>(дата звернення: 04.06.2026).
29. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII : станом на 11 берез. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>(дата звернення: 04.06.2026).
30. Про Державну національну програму "Освіта" ("Україна XXI століття") : Постанова Каб. Міністрів України від 03.11.1993 № N896. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-п#Text>.
31. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII : станом на 30 трав. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>(дата звернення: 04.06.2026).
32. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо застосування інструментів та механізмів для трансформації різних сфер функціонування закладів вищої освіти на засадах прозорості та доброчесності, розроблені Національним агентством з питань запобігання корупції : НАКАЗ МОН УКРАЇНИ від 17.04.2025 № №576. URL:
<https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennia-metodychnykh-rekomendatsii-shchodo-zastosuvannia-instrumentiv-ta-mekhanizmv-dlia-transformatsii-riznykh-sfer-funktsionuvannia-zakladiv-vyshchoi-osvity-na-zasadakh-prozoros>.
33. «Прозорі університети»: в Україні з'явився перший Центр доброчесності та етики у вищій освіті. НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції. URL:
<https://nazk.gov.ua/uk/prozori-universytety-v-ukraini-z-yavyvsya-pershyu-tsentr-dobroch esnosti-ta-etyky-u-vyschiiy-osviti/>.
34. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII : станом на 1 січ. 2026 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>(дата звернення: 04.06.2026).
35. Реєстр корупційних ризиків у вищій освіті України. Асоц. юрид. клінік України ; Нац. агенство з питань запобігання корупції, 2022. 35 с. URL:
https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/2022/05/Reyestr_koruptsiy-nyh_ryzykiv_u_vyshhiy-_osviti_Ukrai-ny.pdf.
36. Результати роботи НАЗК за 2025 рік: просвітницька робота та навчальні програми. НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції. URL:
<https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/rezultaty-roboty-nazk-za-2025-rik-prosvitnytska-robota-ta-navchalni-programy/>.
37. Романенко В. В Київський університет культури і до Поплавського прийшли з обшуками. Українська правда. URL:
<https://www.pravda.com.ua/news/2026/03/27/8027443/>.

38. Сабадишин написав заяву на звільнення після того, як поновився на посаді через суд. *zahid.espreso.tv*. URL: <https://zahid.espreso.tv/novyny-rivnenschyny-rektor-rivnenskoj-medichnoj-akademii-rostislav-sabadishin-napisav-zayavu-na-zvilnennya-pislya-togo-yak-ponovivsia-na-posadi-cherez-sud>.
39. Скандал через "мертві душі": посадовцям Київського авіаційного інституту повідомили про підозру. Фото. *OBOZ.UA*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/rozsliduvannya/skandal-cherez-mertvi-dushi-posadovtsyam-kiiivskogo-aviatsijnogo-institutu-povidomili-pro-pidozru-foto.htm>.
40. СТРАТЕГІЯ розвитку вищої освіти в Україні на 2022–2032 роки : від 23.02.2022 № 286-2022-р. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/news/2022/04/15/VO.plan.2022-2032/Strategiya.rozv.VO-23.02.22.pdf>.
41. "Схематоз" у НАУ: керівництво університету віддало на приватизацію десятки службових квартир. *Великий Київ*. URL: <https://bigkyiv.com.ua/shematoz-u-nau-kerivnyctvo-universytetu-viddalo-na-pryvatyzacziyu-desyatky-sluzhbovyh-kvartyr/>.
42. Усик В., Схулухія Ю. Корупція у вищій освіті як загроза академічній доброчесності. *Економіка та держава*. 2017. С. 65–67. URL: <https://publications.kse.ua/publications/koruptsiia-vishchii-osviti-zagroza-akademichnii-268>.
43. У 560 школах і 65 вишах вивчатимуть антикорупційні дисципліни у новому навчальному році. *НАЗК – Національне агентство з питань запобігання корупції*. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/pro-nazk/u-560-shkolah-i-65-vyshah-vyvchatymut-antykorupsiyni-dystsypliny-u-novomu-navchalnomu-rotsi/>.
44. Хома Н., Вдовичин І. Антикорупційна стратегія Естонії: досягнутий прогрес і наявні проблеми. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2022. Т. 13, № 3. С. 152–172. URL: <https://doi.org/10.29038/2524-2679-2022-02-152-172>.
45. Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією : Конвенція Ради Європи від 04.11.1999 : станом на 16 берез. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_102#Text.
46. Шевченківський райсуд визнав винним у поданні недостовірних відомостей у декларації ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка Володимира Бугрова. *Суспільне Київ*. URL: <https://suspilne.media/kyiv/1261980-sud-viznav-vinnim-u-nedostovirnomu-deklaruvanni-rektora-knu-im-sevcenka-bugrova/>.
47. 300 tysięcy osób wzięło udział w szkoleniach antykorupcyjnych CBA. *Bankier.pl*. URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/300-tysiecy-osob-wzielo-udzial-w-szkoleniach-antykorupcyjnych-CBA-8104848.html>.
48. #ABCuczciwości – spotkanie z funkcjonariuszem CBA na Uniwersytecie Warszawskim. *CENTRALNE BIURO ANTYKORUPCYJNE*. URL: <https://www.cba.gov.pl/pl/aktualnosci/4956,ABCuczciwosci-spotkanie-z-funkcjonariuszem-CBA-na-Uniwersytecie-Warszawskim.html>.

49. About corruption. *United Nations : Office on Drugs and Crime*. URL: <https://www.unodc.org/corruption/en/learn/what-is-corruption.html>.
50. Advancing Academic Integrity in Georgia: StrikePlagiarism.com Hosts National Workshop in Tbilisi. *THE Campus Learn, Share, Connect*. URL: <https://www.timeshighereducation.com/campus/advancing-academic-integrity-georgia-strikeplagiarismcom-hosts-national-workshop-tbilisi>.
51. Alesina A., Giuliano P. Culture and institutions. *Journal of economic literature*. 2015. Vol. 4, no. 53. P. 898–944. URL: <https://doi.org/DOI:10.1257/jel.53.4.898>.
52. Anti-corruption Action Plan 2021–2025 : Action plan. Ministry of Justice. URL: [https://www.korruptsioon.ee/sites/default/files/2023-07/anticorruptionactionplan20212025%20\(1\).pdf](https://www.korruptsioon.ee/sites/default/files/2023-07/anticorruptionactionplan20212025%20(1).pdf).
53. Anti-Corruption Bureau (ACB) - Network for Integrity. *Network for Integrity*. URL: <https://networkforintegrity.org/continents/%continents%/anti-corruption-bureau-acb/>.
54. Anti-Corruption education – approaches and challenges. *Montenegro*. URL: <https://montenegro.un.org/en/257594-anti-corruption-education—approaches-and-challenges>.
55. Ärietiika, korruptsiooni ja majanduskuritegude õppematerjali tööriistakast. *Justiitsministeerium*. URL: <https://arierialad.korruptsioon.ee>.
56. Bandura A. Social foundations of thought and action: a social cognitive theory. Englewood Cliffs, New Jersey : Prentice Hall, 1986. 617 p.
57. Becker G. S. Crime and punishment: an economic approach. *Journal of political economy*. 1968. Vol. 76, no. 2. P. 169–217. URL: <https://doi.org/10.1086/259394>.
58. Berkowitz M. W., Bier M. C. What works in character education: a research-driven guide for educators. *Washington DC: character education partnership*. 2005. P. 1–18. URL: <https://wcharacter.org/wp-content/uploads/2023/10/what-works-in-CE-1.pdf>.
59. Botero J., Ponce A., Shleifer A. Education and the quality of government. Cambridge, MA : National Bureau of Economic Research, 2012. URL: <https://doi.org/10.3386/w18119>.
60. Bulvinska O. Models of university autonomy in eu countries: comparative analysis. *Continuing professional education theory and practice*. 2024. Vol. 1, no. 78. P. 155–169. URL: <https://doi.org/DOI:10.28925/1609-8595.2024.1.12>.
61. Camargo D. C. B., Costa D. J. Understanding the enemy: Insights from corrupt networks to improve anti-corruption Collective Action initiatives. *Working paper 60, basel institute on governance*. 2025. P. 1–32. URL: <https://baselgovernance.org/publications/wp-60>.
62. CBA rozpoczyna współpracę z kolejnymi uczelniami wyższymi. *CENTRALNE BIURO ANTYKORUPCYJNE*. URL: <https://cba.gov.pl/pl/aktualnosci/4919,CBA-rozpoczyna-wspolprace-z-kolejnymi-uczelniami-wyzszymi.html>.
63. Cheating in college: why students do it and what educators can do about it / L. Donald et al. Baltimore : The Johns Hopkins University Press, 2012. 225 p.
64. Code of ethics of estonian scientists : General Assembly of the Estonian Academy of Sciences. URL: https://www.akadeemia.ee/wp-content/uploads/2020/06/code_ethics2002-3.pdf.
65. Cohen A., Singh D. Effective student feedback as a marker for student success. *South African Journal of Higher Education*. 2020. Vol. 35, no. 4. URL: <https://doi.org/DOI:10.20853/34-5-4259>.

66. Convention on combating bribery of foreign public officials in international business transactions. *OECD Legal Instruments*. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0293>.
67. Corruption perceptions index 2025. *Transparency.org*. URL: <https://www.transparency.org/en/cpi/2025>.
68. Corruption Prevention in the Education, Extractive and Police Sectors in Eastern Europe and Central Asia. OECD, 2017. 68 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2017/01/corruption-prevention-in-the-education-extractive-and-police-sectors-in-eastern-europe-and-central-asia_c194a88a/8ad8b5e8-en.pdf.
69. Dolph K., Lycan A. Moral reasoning: a necessary standard of learning in today's classroom. *Journal of college and character*. 2008. Vol. 1, no. 3. P. 1–17. URL: https://mxtsch.people.wm.edu/Teaching/JCPE/Volume1/JCPE_2008-01-03.pdf.
70. Education strategy 2021–2035 : Ministry of Education and Research of 06.01.2021. URL: https://www.uil.unesco.org/sites/default/files/medias/fichiers/2023/11/estonia_education_strategy_2021-2023.pdf.
71. Eetikakoodeksite käsiraamat : Tartu Ülikooli eetikakeskus of 20.03.2007. URL: https://oef.org.ee/fileadmin/user_upload/media/valjaanded/v2ljaanded/eetikakoodeksid2007.pdf.
72. E-learning platform of the central anti-corruption bureau. *Anti-Fraud Knowledge Centre*. URL: https://antifraud-knowledge-centre.ec.europa.eu/library-good-practices-and-case-studies/good-practices/e-learning-platform-central-anti-corruption-bureau_en.
73. Estonian Code of Conduct for Research Integrity : Code of Conduct of 27.10.2017. URL: <https://www.enrio.eu/wp-content/uploads/2017/11/Estonian-Code-of-Conduct-for-Research-Integrity.pdf>.
74. Ethics in Estonia. *University of Tartu*. URL: <https://eetika.ee/en/content/ethics-estonia>.
75. Friedrich C. J. Political pathology. *The political quarterly*. 1966. Vol. 37, no. 1. P. 70–85. URL: <https://doi.org/10.1111/j.1467-923x.1966.tb00184.x>(date of access: 03.06.2026).
76. Frost P. How does education influence individuals perception of different types of corruption? A quantitative study including 21 European countries. Gothenburg, 2021. 34 p. URL: <https://gupea.ub.gu.se/items/2c971e47-4ee7-41f2-8b04-2b2a9c134c20>.
77. Glaeser E., Ponzetto G., Shleifer A. Why does democracy need education?. Cambridge, MA : National Bureau of Economic Research, 2006. URL: <https://doi.org/10.3386/w12128>.
78. Granovetter M. The social construction of corruption. *On capitalism*. 2007. P. 152–172. URL: <https://doi.org/10.1515/9780804768368-011>.
79. Hallak J., Poisson M. Corrupt schools, corrupt universities: what can be done?. Paris : International Institute for Educational Planning, 2007. 316 p. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000150259>.
80. Heyneman S. P. Education and corruption. *International journal of educational development*. 2018. No. 24. P. 637–648. URL: https://www.researchgate.net/publication/44838168_Education_and_Corruption.
81. Higher Education Act : Law of 20.02.2019. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/akt/529082019022?leiaKehtiv>.

82. Higher education. *What is Eurydice?*. URL: <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/eurypedia/georgia/higher-education>.
83. Huberts L. The integrity of governance: what it is, what we know, what is done and where to go. Palgrave Macmillan, 2014. 292 p.
84. Huntington S. P. Political order in changing societies. 2006th ed. New Haven ; London : Yale University Press, 1968. 488 p. URL: https://elib.manas.edu.kg/book/8008-Political_Order_in_Changing_Societies.pdf.
85. INTEGRITY FOR QUALITY TEACHING AND LEARNING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN GEORGIA (INTEGRITY) PROJECT - პირველი საერთაშორისო კონფერენცია აკადემიური კეთილსინდისიერების შესახებ. პირველი საერთაშორისო კონფერენცია აკადემიური კეთილსინდისიერების შესახებ. URL: <https://integrity.iliauni.edu.ge/en/local-capacity-building-training-tot-within-the-frames-of-academic-integrity-for-quality-teaching-and-learning-in-higher-education-institutions-in-georgia-integrity-project/>.
86. Jackson P. W. Life in classrooms. Teachers College Press, 1990. 185 p. URL: <https://daneshnamehicsa.ir/userfiles/files/1/10-%20Life%20in%20Classrooms.pdf>.
87. Johnston M. First, do no harm—then, build trust: anti-corruption strategies in fragile situations. *World development report 2011*. 2001. P. 1–51. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/749251468340804322/pdf/620060WP0Anti00BOX0361475B00PUBLIC0.pdf>.
88. Karimli R. Bribery in higher education in former soviet countries: a bribery in higher education in former soviet countries: a systematic review. London, Canada, 2022. 165 p. URL: <https://uwo.scholaris.ca/server/api/core/bitstreams/f70b4fd0-8f6b-497b-b251-235cc6690ba0/content>.
89. Klitgaard R. E. Political corruption: Strategies for reform. *Journal of democracy*. 1991. Vol. 2, no. 4. P. 86–100. URL: <https://doi.org/10.1353/jod.1991.0058>.
90. Kodeks etyki pracownika naukowego : Kodeks of 05.12.2024. URL: https://publikacje.pan.pl/Content/136833/Internet_Kodeks_etyki_str.01-23_16.10.25_PL.pdf?handler=pdf.
91. Kolstad I., Wiig A. Is transparency the key to reducing corruption in resource-rich countries?. *World development*. 2009. Vol. 37, no. 3. P. 521–532. URL: <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2008.07.002>.
92. Koolis õppetöös kasutamiseks. *Login | Piktochart*. URL: <https://create.piktochart.com/output/40665841-tudengite-koolitamiseks-copy>.
93. Koolitused | Korruptsioonivaba Eesti. *Avaleht | Korruptsioonivaba Eesti*. URL: <https://transparency.ee/koolitused-0>.
94. Law of Georgia on higher education : Law of 21.12.2004 no. 688. URL: <https://matsne.gov.ge/en/document/view/32830?publication=112>.
95. Lipset S. M. Some social requisites of democracy: economic development and political legitimacy. *American political science review*. 1959. Vol. 53, no. 1. P. 69–105. URL: <https://doi.org/10.2307/1951731>(date of access: 04.06.2026).
96. Lukashuk O. The evolution of corruption theories as a prerequisite for the formation and implementation of state criminal law policy. *Public policy and accounting*. 2024. No. 2(10). P. 43–52. URL: [https://doi.org/10.26642/ppa-2024-2\(10\)-43-52](https://doi.org/10.26642/ppa-2024-2(10)-43-52).

97. Marquette H., Peiffer C. Collective action and systemic corruption. *ECPR joint sessions of workshops*. 2015. P. 1–28. URL: <https://baselgovernance.org/publications/collective-action-and-systemic-corruption>.
98. Nguna S. The digitalisation trend in higher education policy: an estonian case study. 2021. 20 p.
99. Nye J. S. Corruption and political development: a cost-benefit analysis. *American political science review*. 1967. Vol. 61, no. 2. P. 417–427. URL: <https://doi.org/10.2307/1953254>.
100. O Centralnym Biurze Antykorupcyjnym : Ustawa of 09.06.2006 no. Dz. U. 2006 Nr 104 poz. 708. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20061040708/U/D20060708Lj.pdf>.
101. Olson M. Logic of collective action. Cambridge; London : Harvard University Press, 1971. 208 p. URL: <https://users.ssc.wisc.edu/~peoliver/SOC924/Articles/olsonlogic.pdf>.
102. Opinion | georgia's university reform is not a neutral initiative. it's a political act - civil georgia. *Civil Georgia*. URL: <https://civil.ge/archives/718654>.
103. Philp M. Defining political corruption. *Political studies*. 1997. Vol. 45, no. 3. P. 436–462. URL: <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00090>(date of access: 03.06.2026).
104. Pope J. Confronting corruption: the elements of a national integrity system. London : Transparency International, 2000. 364 p. URL: <https://bsahely.com/wp-content/uploads/2016/10/the-ti-source-book-20001.pdf>.
105. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce : USTAWA of 20.07.2018. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20180001668/U/D20181668Lj.pdf>.
106. Putnam R. D. Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton, N.J : Princeton University Press, 1993. 258 p.
107. Recommendation of the Council on Public Integrity. OECD Publishing, 2017. 15 p. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0435>.
108. Rekomendacje Ministra w sprawie działań edukacyjnych i profilaktycznych mających na celu zapobieganie korupcji w szkolnictwie wyższym i nauce - Ministerstwo Edukacji Narodowej - Portal Gov.pl. *Ministerstwo Edukacji Narodowej*. URL: <https://www.gov.pl/web/edukacja/rekomendacje-ministra-w-sprawie-dzialan-edukacyjnych-i-profilaktycznych-majacych-na-celu-zapobieganie-korupcji-w-szkolnictwie-wyzszym-i-nauce>.
109. Rose-Ackerman S. Corruption and government: causes, consequences, and reform. Cambridge, United Kingdom : Cambridge University Press, 2012. 266 p.
110. Rothstein B. Controlling corruption: the social contract approach. Oxford : Oxford University Press, 2021. 208 p. URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780192894908.001.0001>.
111. Rothstein B., Uslaner E. M. All for All: Equality, Corruption, and Social Trust. *World Politics*. 2005. Vol. 58, no. 1. P. 41–72. URL: <https://doi.org/10.1353/wp.2006.0022>(date of access: 04.06.2026).
112. SANGU Signs Memorandum of Cooperation with the Anti-Corruption Bureau of Georgia. სანგუ - წმ. ანდროას ქართული უნივერსიტეტი - მთავარი. URL: https://sangu.edu.ge/index.php?m=325&news_id=1409&lng=eng.
113. Sprawozdanie z realizacji „rządowego programu przeciwdziałania korupcji na lata 2018–2020” w 2020 roku. Warszawa : Centralne Biuro Antykorupcyjne, 2021. 63 p. URL:

- https://cba.gov.pl/ftp/publikacje/Sprawozdanie_z_realizacji_Rzadowego_Programu_Przeciwdzialania_Korupcji_na_lata_2018___2020_za_rok_2020.pdf.
114. Statut Polskiej Komisji Akredytacyjnej : Statut of 13.12.2018. URL: <https://pka.edu.pl/wp-content/uploads/2025/04/Statut-PKA-obowiazujacy-od-dnia-24.04.2025.pdf>.
 115. Students of Tbilisi State University are implementing a project on corruption. *Civic Education Lecturers Association*. URL: <http://cela.ge/en/news/865-students-tbilisi-state-university-are-implementing-project-corruption>.
 116. Tanzi V. Corruption around the world: causes, consequences, scope, and cures. *Staff papers - international monetary fund*. 1998. Vol. 45, no. 4. P. 559–594. URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/staffp/1998/12-98/pdf/tanzi.pdf>.
 117. Teadlikud noored | korruptsioonivaba eesti. *Avaleht | Korruptsioonivaba Eesti*. URL: <https://transparency.ee/teadlikud-noored>.
 118. The Certification Program in Fighting Corruption Has Been Launched. URL: https://idfi.ge/en/certification_program_in_fighting_corruption_has_started.
 119. The largest educational project of the CBA. *CENTRAL ANTI-CORRUPTION BUREAU*. URL: <https://www.cba.gov.pl/en/news/1331,The-largest-educational-project-of-the-CBA.html>.
 120. The memorandum was signed between the Anti-Corruption Bureau and Grigol Robakidze University. *მთავარი გვერდი | საინფორმაციო სააგენტო "ინტერპრესნიუსი"*. URL: <https://www.interpressnews.ge/en/article/130348-the-memorandum-was-signed-between-the-anti-corruption-bureau-and-grigol-robakidze-university/>.
 121. The Unified National Strategy of Education and Science of Georgia for 2022-2030 : The Government of Georgia of 31.08.2022 no. Decree N446. URL: <https://www.google.com/url?sa=t&source=web&ret=j&opi=89978449&url=https://mes.gov.ge/uploads/files/2022-2030%20Unified%20National%20Strategy%20of%20Education%20and%20Science.docx&ved=2ahUKEwjqufTho-2UAXW2SEDHVPXE1UQFnoECCQQAQ&usg=AOvVaw36zJqXxtptX4Jip6UiC9eE>.
 122. Thompson D. F. Two concepts of corruption. *Edmond J. safra working papers*. 2013. No. 16. P. 1–24. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2304419.
 123. What is corruption?. *Transparency.org*. URL: <https://www.transparency.org/en/what-is-corruption>.
 124. World Bank Group. Anticorruption fact sheet. *World Bank*. URL: <https://www.worldbank.org/en/news/factsheet/2020/02/19/anticorruption-fact-sheet>.
 125. Współpraca MNiSW i CBA - Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego - Portal Gov.pl. *Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego*. URL: <https://www.gov.pl/web/nauka/wspolpraca-mnisw-i-cba>.
 126. Wysmulek I. Corruption in schools? The scale and sources of corruption perceptions in Poland. *Edukacja: an interdisciplinary approach*. 2018. P. 41–55. URL: <https://etico.iiep.unesco.org/en/corruption-schools-scale-and-sources-corruption-perceptions-poland>.

АНОТАЦІЯ

Магістерської роботи

Тема: «Формування антикорупційної культури в системі вищої освіти України: механізми, інструменти та рекомендації»

Студентки: Сингаєвської Юлії Володимирівни

Рік навчання, факультет: ФСНСТ, 2-го року навчання освітньої програми «Політологія» /Антикорупційні студії»

Науковий керівник: Чабанна М.В., доктор політичних наук, доцент

Рецензент: _____

Захищена “ ____ ” _____ 20_ р.

Короткий зміст роботи: У роботі проаналізовано інструменти та механізми формування антикорупційної культури у вищій освіті України. Основними теоретичними рамками дослідження є теорія колективної дії, інституційна теорія та теорія принципала-агента. Визначено роль освіти у формуванні антикорупційних цінностей через виховання моральних орієнтирів, зміцнення довіри до освітніх інституцій та підвищення обізнаності про корупцію. На основі аналізу праць українських науковців та міжнародних актів ми сформуваємо робоче визначення антикорупційної культури як сукупність норм, цінностей, сталих практик і взаємних очікувань, які в комплексі роблять корупційну поведінку соціально та нормативно неприйнятною, а також раціонально не вигідною. Антикорупційна культура розглядається на трьох взаємопов'язаних рівнях: інституційному, педагогічному і поведінковому. Шляхом порівняльного аналізу нормативно-правових актів, кодексів етики та освітніх матеріалів Польщі, Естонії та Грузії було виявлено ефективні інструменти формування антикорупційної культури у вищій освіті в цих країнах. Аналіз українського законодавства, антикорупційних програм університетів та медіаматеріалів дозволив визначити наявні інструменти формування антикорупційних

цінностей у вищій освіті в Україні. Також були виявлені конкретні прояви корупції, що відображають реальний стан справ в освітній сфері. За результатами дослідження розроблено рекомендації, спрямовані на посилення формування антикорупційної культури.